

OULUN YLIOPISTO
UNIVERSITY of OULU

Valkama Ville

Keskiaikakuva WSOY:n alakoulun historian oppikirjoissa 1987- 2006

Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma

KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA

Choose an item.

[Click here to enter text.](#)

Luokanopettajankoulutus		Tekijä/Author Valkama Ville	
Työn nimi/Title of thesis Keskiaikakuva WSOY:n alakoulun historian oppikirjoissa 1987-2006			
Pääaine/Major subject Kasvatustiede	Työn laji/Type of thesis Pro gradu -tutkielma	Aika/Year Joulukuu 2015	Sivumäärä/No. of pages 63 + I
Tiivistelmä/Abstract <p>Pro gradu -tutkielman aiheeksi valikoitui oppikirjat, koska ne ovat olleet merkittävä työväline opettajalle jo vuosikymmenien ajan. Oppikirjat ovat historian opetuksessa isossa roolissa, koska historia on hyvin kertomuksellinen oppiaine. Työn tavoitteena oli selvittää millaista keskiaikakuva WSOY:n historian oppikirjojen tekstit ovat rakentaneet 1980-, 1990- ja 2000-luvuilla. Tutkimus on kuvatutkimus, jonka metodina on käytetty diskurssianalyysiä. Tutkimuksen toinen tärkeä tavoite oli selvittää millaisten diskurssien kautta keskiaikakuva rakennetaan.</p> <p>Tutkielman teoreettinen viitekehys rakentuu neljästä osa-alueesta. Ensimmäisessä osassa täsmennetään kuvatutkimuksen käsitettä, sekä sen roolia osana tutkielmaa. Toisessa osiossa esitellään lyhyesti keskiaikaa historiallisena aikakautena. Kolmannessa osassa kuvaillaan erilaisia keskiaikakuvia, joita aikakaudesta on esiintynyt. Teoreettisen viitekehäksen viimeisessä osassa määritellään tarkemmin oppikirjaa kirjallisuuden lajina, sekä oppikirjan käsitettä.</p> <p>Tutkimukseni on laadullinen tutkimus, jonka menetelmänä on käytetty diskurssianalyysiä. Litteroin kaikki tutkimuksessa käytettyjen kirjojen tekstit taulukkoon, jonka pohjalta analysoin kirjan leipätekstin ja otsikot. Analyysissä ensiksi luokittelin tekstejä, jonka jälkeen lähdin erittelemään niissä esiintyviä diskursseja.</p> <p>Aineistosta nousi esiin neljä päädiskurssia, joiden puitteissa keskiaikakuva rakennetaan. Nämä diskurssit olivat ihannoinnin, ankeuden, hengellisyyden ja vallan diskurssit. Päädiskurssien sisälle muodostui uusia aladiskursseja. Diskurssien vuorovaikutuksen yhteydessä syntyi uusia diskursseja, jotka vaikuttivat aiheesta syntyvään kuvaan merkittävästi. Kirjojen keskiaikakuva oli erityisesti 1980-luvulla hyvin synkkä. Keskiaikaa käsiteltiin laajempaan kokonaisuuteen 1990-luvun ja 2000-luvun kirjoissa, minkä seurauksena keskiajasta nousee esiin myös enemmän positiivisia puolia. Vallan ja hengellisyyden diskurssit loivat merkittävät puitteet, joiden kautta keskiaikaa käsitellään.</p> <p>Diskurssianalyysi on hyvin kontekstisidonnainen ja tutkijakohtainen menetelmä. Tutkija tekee havaintonsa aineiston kautta, mutta hänen oma kokemusmaailmansa vaikuttaa tehtyihin havaintoihin. Tutkimus on tehty voimakkaasti aineistoon nojaten, joka on diskurssianalyysin luotettavuuden kannalta tärkeää. Kirjoista tekemäni havainnot ovat sidonnaisia tähän kirjasarjaan, mutta ne osaltaan toimivat huomautuksena siitä, että oppikirjojen tekstien sisältöä ei tule ottaa itsestäänselvytenä.</p>			
Asiasanat/Keywords alakoulu, diskurssianalyysi, historia, keskiaika, oppikirjat,			

Sisältö

1	Johdanto	1
2	Tutkimuksellinen viitekehys	5
2.1	Kuvatutkimus	5
2.2	Keskiaika	6
2.3	Keskiaikakuva	8
2.3.1	<i>Pimeä keskiaika</i>	8
2.3.2	<i>Medievalismi</i>	9
2.4	Oppikirjat	10
2.4.1	<i>Oppikirjan määritelmä</i>	10
2.4.2	<i>Oppikirjojen teksti</i>	12
2.4.3	<i>Oppikirjojen tutkimus</i>	15
2.4.4	<i>Suomalaisen oppikirjan historiaa</i>	17
3	Tutkimuksen metodologiset lähtökohdat	19
3.1	Diskurssianalyysi	19
3.2	Tutkimuksen kulku	24
4	Tutkimuskysymykset ja tutkimusaineisto	26
4.1	Tutkimuskysymykset	26
4.2	Tutkimusaineisto	27
5	Aineiston analyysi	31
5.1	Ankeuden diskurssi oppikirjoissa	31
5.1.1	<i>Vuosisadat vaihtuvat 6</i>	32
5.1.2	<i>Historiankirja 6</i>	34
5.1.3	<i>Aikamatka maailman historiaan</i>	36
5.1.4	<i>Kauan sitten 2</i>	37
5.2	Ihannonnin diskurssi oppikirjoissa	38
5.2.1	<i>Vuosisadat vaihtuvat 6</i>	39
5.2.2	<i>Historiankirja 6</i>	40
5.2.3	<i>Aikamatka maailman historiaan</i>	41
5.2.4	<i>Kauan sitten 2</i>	42
5.3	Hengellisyysdiskurssi oppikirjoissa	44
5.3.1	<i>Vuosisadat vaihtuvat 6</i>	44
5.3.2	<i>Historiankirja 6</i>	45
5.3.3	<i>Aikamatka maailman historiaan</i>	47
5.3.4	<i>Kauan sitten 2</i>	48
5.4	Vallan diskurssi oppikirjoissa	49
5.4.1	<i>Vuosisadat vaihtuvat 6</i>	50

5.4.2	<i>Historiankirja 6</i>	51
5.4.3	<i>Aikamatka maailman historiaan</i>	52
5.4.4	<i>Kauan sitten 2</i>	54
6	Pohdinta	56
	Kirjallisuusluettelo	64
7	Liitteet	69

1 Johdanto

”Jos ei halua ymmärtää menneisyyttä menneisyyden omilla ehdoilla, on mahdoton myöskään ennakoida tulevaa, koska tulevaisuutta tehdään tämän päivän tiedoilla ja asenteilla. Jälkiviisaiden on hyvä muistaa, että heidänkin nykyinen tietonsa osoittautuu hämmästyttävän vaillinaiseksi heti huomenna.”

Timo Harakka, Helsingin sanomat 2.7.2015

Tutkimukseni aiheena on WSOY:n alakoulun historian oppikirjojen keskiaikakuva. Tutkimukseni on kuvatutkimus, jonka menetelmänä käytän diskurssianalyysiä. Aihe on haastava ja kiinnostava, koska selvitän miten tutkimuksen kohteena olevat kirjat todella käsittelevät aihetta muutoinkin kuin pelkästään välitettävän informaation tasolla. Aihe on lähellä itseäni, koska olen käyttänyt alakoulussa ollessani oppikirjani WSOY:n Aikamatka maailman historiaan kirjaa, joka on yksi tutkimukseeni sisältyvistä kirjoista. Keskityn tutkimuksessani analysoimaan oppikirjoja, enkä esimerkiksi niiden taustalla vaikuttavia opetussuunnitelmia, jotka kuitenkin osaltaan vaikuttavat oppikirjojen sisältöön.

Tutkimukseni on kasvatustieteen ja siellä ainedidaktiikan piiriin sijoittuva oppikirjatutkimus. Tutkimusaiheeni sivuaa historiatieteitä, mutta painottuu kasvatustieteeseen. Didaktiikka on kasvatustieteen haara, joka tutkii muun muassa opetustapahtumaa ja opetussuunnitelmaa, sekä yrittää antaa ohjeita opetuksen toteuttamiseen. Erkki Lahdeksen mukaan ainedidaktiikka on didaktiikan haara, jossa huomiota kohdistetaan tieteenalojen kautta oppiaineeseen. Käytännössä yleinen ja ainedidaktiikka ovat vahvasti toisiinsa sidoksissa, mutta omaavat erilaisia painotuksia. Pertti Kansanen puolestaan korostaa, että yleinen didaktiikka ja ainedidaktiikka täydentävät toisiaan, eikä kumpikaan ole toisen yläpuolella. Hän toteaa ainedidaktiikalla olevan eräänlaisen välittäjän roolin yleisen didaktiikan ja oppiaineen välissä. (Lahdes & Kari 1994, 20; Lahdes 1997, 81; Kansanen 1992, 46-47.)

Historia on yksi suomalaisen koulun perinteikkäimmistä oppiaineista. Se oli oppiaineena jo vuoden 1649 koulujärjestyksessä. Sen opetuksessa on ollut monia erilaisia yhdistelmiä ja vaihteita, ja usein se on palvellut merkittävässä yhteiskunnallisessa roolissa. Historian opetus on ollut muun muassa yhdistetty maantiedon opetukseen. Vuoteen 1843 asti historian opetus oli vahvasti kytköksissä uskonnollisuuteen ja kuuliaisuuteen esivaltaa kohtaan. (Arola 2002, 10-11.) Historia on osa tapaamme tarkastella maailmaa, jossa elämme. Histo-

ria onkin pohjimmiltaan yhteiskuntatiede, ja tämän päivän maailman ymmärtämiseen vaaditaan myös menneisyyden ymmärtämistä. (van den Berg 2007, 33-34.) Mielestäni historian voi rinnastaa meidän omaan muistiimme. Muistot ovat iso osa meidän persoonaamme, ja historia palvelee tätä samaa tehtävää yhteisöiden tasolla. Historia on se seikka joka sitoo meitä toisiimme ja koko maailmaan.

Jorma Kalela kritisoi kirjassaan *Historiantutkimus ja historia* historian kouluopetusta. Ongelmalliseksi Kalela näkee tavan jolla koulussa on perinteisesti aina 1980-luvulle asti historiaa opetettu. Hän pitää opetusta liian sota, hallitsija ja vuosilukukeskeisenä, kun tavallista ihmistä historiassa kiinnostaa heitä lähellä olevat asiat, jotka kouluopetus on eräällä tasolla saanut heidät ehdollistamaan ”historian” ulkopuolelle. (Kalela 200, 29-30.)

Historiantutkimus pohjautuu suurelta osin kirjallisten lähteiden tarkasteluun ja niistä tehtyjen havaintojen kirjalliseen raportointiin. Kirjoituksella on siis hyvin merkittävä asema historian tutkimuksessa. Tämän perusteella väitän, että oppikirjoilla on historiassa huomattavan suuri merkitys verrattuna moniin muihin oppiaineisiin. Historia on vahvasti kertomuksellinen oppiaine. Oppikirjoilla on todella suuri rooli näiden kertomusten välittäjänä. Oppikirjoissa kuvataan tapahtumia, ilmiöitä, aikakautta, kulttuuria. Suuren tietomäärän mahdollistaminen oppikirjaan tarjoaa tekijöille suuren haasteen ja merkittäviä kompromisseja joudutaan aina tekemään osana kirjantekoprosessia. (Häkkinen 2002, 85).

Nykypäivänä oppikirjat ovat opettajalle merkittävä apuväline osana arjen opetustyötä. Koulukirjojen ja niiden välittämän tiedon merkitys on suuri myös niitä käyttäville lapsille. Kirjojen kautta voidaan oppilaan ajattelua ohjata tietoisesti tai tiedostamatta kohti tiettyjä ajatusmalleja. Kiinnostuksen kohteena minulla on tutkimuksessani se, onko kirjojen rakentama kuva muuttunut ajan myötä, ja millaisia eroja kirjojen välillä on.

Tarkastelen oppikirjojen tekstiä. Tarkastelussa metodina käytän diskurssianalyysiä. Se tarjoaa kattavan pohjan, jonka kautta voin lähestyä tutkimusongelmiani. Keskiajan tarkastelun yhteydessä käytetään usein nimitystä *pimeä keskiaika*. Haluankin tutkimuksessani perehtyä siihen, millaista keskiaikakuvaa rakennetaan. Välittykö oppikirjoista kuvaa keskiajasta tavallisten ihmisten kannalta synkkänä ja sotaisana ajanjaksona vai onko keskiaikakuva romanttinen ritareineen ja linnanheitoineen, vaiko kenties jotain täysin erilaista.

Oma kiinnostukseni aiheeseen tulee aiemmasta koulutustaustastani. Olen koulutukseltani filosofian maisteri, ja pääaineena minulla oli historia. Minulla on historian aineenopettajan

pätevyys, joten aihe kiinnostaa minua myös didaktisesta näkökulmasta. Koulutustaustani tarjoaa minulle mielenkiintoisen lähtökohdan, josta lähteä tarkastelemaan aihetta. Aiempi koulutukseni on osaltaan ylimääräinen haaste, koska kasvatustieteellinen ja historiallinen tutkimus ovat luonteeltaan hyvin erilaisia. Tutkielmani tulee kuitenkin sisältämään elementtejä, jotka kuuluvat myös vahvasti historian tutkimuksen alueelle. Tästä johtuen käytän muun muassa joitain enemmän historiatieteeseen kuin kasvatustieteeseen liittyviä käsitteitä, koska ne tekevät tutkimuksesta johdonmukaisemman.

Keskiaika on kiehtonut minua ajanjaksona niin kauan, kuin jaksan muistaa. Ensimmäiset muistoni ”keskiaikaan” liittyvät Disneyn Robin Hood -animaatioelokuvaan. Käsitys keskiajasta oli muotoutunut minulle erilaisten viihdeteollisuuden ilmiöiden kautta kauan ennen kuin aihetta käsiteltiin koulussa. Uskon, että nämä seikat pätevät myös monien muiden lasten ja nuorten kohdalla. Minulle on koulussa ja yliopistossa muodostunut hyvin erilainen kuva keskiajasta, kuin mitä Robin Hood esitti, mutta silti usein ajatellessani keskiaikaa mieleeni tulee viihdeteollisuuden tarjoama hyvin romantisoitu kuva tästä aikakaudesta. Pauli Arola toteaa artikkelissaan *Historia koulun ulkopuolella*, että vaikka tieteellisellä historiantutkimuksella ja koululla on merkittävä vaikutus yksilön historiatietoisuuden kehittymiseen, vaikuttavat monet kulttuurituotteet huomattavan paljon ihmisille aiheista syntyvään kuvaan. Ihmisillä voikin helposti mennä kulttuurituotteiden viihteellinen historiallisuus ja oikea historiallinen tieto sekaisin. (Arola 1992, 163-164). David Fiske on yksi merkittävimpiä median viestinnän tutkijoita. Hänen havaintonsa siitä kuinka medialla on tapana toistaa aiheensa perusmyyttejä ja uusintaa olemassa olevia vastakkainasetteluja. (Hietala 2004, 281.) Median suuren vaikutuksen takia on osaltaan tärkeää, että oppikirjojen välittämää kuvaa keskiajasta tarkastellaan kriittisesti.

Oppikirjan asema osana kouluopetusta on ollut hyvin vahva ja sen roolille on olemassa vahvat perusteet. Oppikirja muun muassa auttaa havainnollistamaan sen, kuinka asioista muodostuu kokonaisuus, koska oppikirja itsessään on kokonaisuus. (Häkkinen 2002, 88-90.) Opinnoissani luennoilla ja harjoituksissa on usein noussut esille kysymys siitä, ohjaaako oppikirja opetusta enemmän kuin opettaja tai opetussuunnitelma? Jouni Kuusiston mukaan opettajat luottavat oppikirjoihin erityisen paljon silloin, kun heidän aineenhallintansa on huono. Opettajien kasvavan työmäärän on myös todettu lisäävän opettajien oppikirjasidonnaisuutta. Opettajaa voi pitää oppikirjasidonnaisena, jos opettaja mieltää oppi- tai työkirjan olevan hänen ensisijainen työvälineensä opetuksessa. (Kuusisto 1989, 46; Kari 1988, 9.) Erässä tutkimuksessa 137 mukana olleesta opettajasta 96% käytti oppikirjaa

opetuksessaan säännöllisesti ja 63 % eteni opetuksessaan oppikirjan mukaisesti. Samassa tutkimuksessa havaittiin myös, että mitä heikompi oli opettajan luottamus omaan osaamiseensa, sitä luotettavampana hän piti oppikirjojen sisältämää tietoa. (Olkinuora, Mikkilä ja Laaksonen 1995, 88-92.) Opettajien oppikirjasidonnaisuus on yksi tekijä, jonka takia oppikirjojen tutkiminen on tärkeää.

Samalla tavoin kuin koko koululaitoksen, myös oppikirjojen voidaan katsoa olevan tällä hetkellä murroksen kohteena. Tähän vaikuttaa erityisesti teknologian nopea kehittyminen ja koululaitoksen yritys sopeutua mukaan tähän kehitykseen. Nämä lähtökohdat antavat itselleni suuren kiinnostuksen omaa aiheitani kohtaan.

Tutkielman rakenne on seuraava: Pääluvussa kaksi käyn läpi erilaisia määritelmiä oppikirjalle ja korostan niitä seikkoja, jotka tässä tutkimuksessa ovat merkittäviä, sekä esittelen lyhyesti keskiaikaa ja kuvan käsitettä ja erilaisia keskiaikakuvia. Kolmannessa pääluvussa selvennän käyttämäni menetelmää, miten sijoitun tämän menetelmän kentälle, sekä yleisesti tutkimusprosessiani. Neljännessä pääluvussa käyn läpi tutkimuskysymyksiä ja tutkimuksessa käytettävää aineistoa. Viidennessä luvussa esittelen analyysiäni, ja sen avulla tekemiäni johtopäätöksiä lukuisien tekstiesimerkkien kautta. Löytämäni tutkimustulokset vedän yhteen kuudennessa pääluvussa.

2 Tutkimuksellinen viitekehys

Tässä kappaleessa käsittelen neljää tutkimukseni kannalta olennaisinta elementtiä, ja niiden merkitystä oman tutkimukseni kannalta. Esittelen kuvatutkimusta, keskiaikaa, keskiaikakuvaa ja oppikirjoja.

2.1 Kuvatutkimus

Kuvatutkimuksella ei tässä tutkimuksessa tarkoiteta valokuvien tai taideteosten tutkimusta, vaan tekstin avulla ihmiselle tekstin aiheesta syntyvien kuvien tutkimusta. Tekstien ja merkkien avulla meille kuvataan ja me kuvaamme todellisuutta. Nämä merkitykset ovat ihmisten tuotoksia ja sen seurauksena epävakaita. (Lehtonen 1996, 16-19).

Kuvan käsite on yksi olennaisimmista työhöni liittyvistä käsitteistä. Olavi K. Fält on kirjassa *Looking at the other - historical study of images in theory and practice* määritellyt kuvan käsitettä seuraavasti : Kuva on yksinkertaistettu versio todellisuudesta. Kuvan on eräänlainen kartta, joka kuvaa todellisuutta olematta kuitenkaan sen suora vastine. Joitain asioita on kuitenkin helppo jättää tämän kuvan ulkopuolelle. (Fält 2002, 8.) Kuvaa voi siis pitää eräänlaisena valikoituneena osana todellisuutta, jonka todenperäisyys ei kuitenkaan ole varmaa.

Koska kuva muodostuu monista elementeistä, on kuvan käsitettä kuitenkin tarpeellista tarkentaa vielä lisää. Fält kirjoittaa kuvan olevan yksilön subjektiivista tietoa maailmasta, johon sisältyy myös hänen uskomuksensa, asenteensa, tietonsa ja toiveensa. Kuvaan vaikuttaa muodostumishetken ajankohta, paikka, poliittiset olosuhteet, sekä henkilökohtaiset taustat. (Fält, 1982, 110.) Kuvaa voi siis pitää hyvinkin monitulkintaisena asiana eikä sen tutkiminen ole yksinkertaista.

Kuvan merkityksellisyydestä kertoo myös se, että tutkitusti ihmiset ovat taipuvaisempia hyväksymään niitä tietoja, jotka vahvistavat jo olemassa olevaa kuvaa, joka heillä on asiasta. Usein ihmiset ovat taipuvaisempia hyväksymään negatiivisia mielikuvia tarkasteltavasta asiasta. Outoja ja kaukaisia asioita käsiteltäessä kuvasta muodostuu helposti hyvin ylimalkainen ja stereotyyppinen. Tätä kuvaa on kuitenkin mahdollista muuttaa. Siihen voivat vaikuttaa esimerkiksi dramaattiset kokemukset tai toistuva informaatio, joka osoittaa asian olevan toisin kuin vallitsevassa kuvassa asiasta. (Fält 2002, 8-9.) Keskiajan osalta kuva voi

hyvin muuttua myöhemmin esimerkiksi lukiossa tai viihdeteollisuuden kautta saatavan informaation avulla.

Kuvaa tutkittaessa opimme samalla myös kuvan luojasta ja kuvan tarkastelijasta. Kuvan oikeellisuuden tai vääryyden tutkiminen ei ole keskeistä kuvatutkimukselle. (Fält 1982,10.) Tässä tutkimuksessa keskitytään kuvan luojaan eli oppikirjoihin. Oppikirjojen välittämien kuvien tutkiminen on erityisen merkittävää, koska lapsuudessa muodostuneet kuvat ovat erityisen olennaisia perustuksia, joiden varaan tulevaisuuden käsitykset rakentuvat. Koulu- kirjojen välittämät kuvat ovat sellaisia, jotka voivat säilyä läpi ihmisen elinkaaren. (Fält 2002, 10.) Oppikirja samalla rakentaa ja välittää rakentamaansa kuvaa. Sen vuoksi käytän näitä ilmaisia varsin vapaasti kuvatessani sitä millaista kuvaa teksti välittää tai rakentaa aiheesta lukijalle. Tulkintani mukaan molemmat ovat saman prosessin vaihteita, joilla on yhteinen päämäärä.

2.2 Keskiaika

Keskiaika on historiallinen aikakausi antiikin ja uuden ajan välissä. Keskiaikaa ei voida rajata tarkkaan, koska kaikki historialliset aikakaudet lomittuvat toisiinsa. Karkeasti jaoteltuna keskiajan voi ajatella käsittävän vuosien 400-1400 välisen ajanjakson. Keskiajan päätymiselle ei kuitenkaan voida asettaa tarkkaa päättymispäivää. Keskiaika jakautuu yleensä tutkimuksessa varhaiskeskiaikaan, sydänkeskiaikaan ja myöhäiskeskiaikaan. (Katajala-Peltomaa 2004, 155-158.)

Käsitteenä keskiaika on erittäin laaja ja monitulkintainen, kuten Leena Valkeapää korostaa artikkelissaan *Mielikuvien vapaa aikakausi. Keskiajan käyttöyhteyksiä 1800- ja 1900-luvuilla*. Termi keskiaika kattaa yli tuhannen vuoden ajanjakson ja maantieteellisesti alueen, joka ulottuu Islannista Bysanttiin. Keskiajan käsitteen epämääräisyyttä lisää se, että se alkoi ja loppui eri puolilla Eurooppaa eri aikoina. Osaltaan käsitteen moniulotteisuutta kuvaa viikinkien rooli keskiajassa. Pohjoismaisessa historiassa viikinkejä ei lasketa osaksi keskiaikaa, mutta viikingit olivat kuitenkin erittäin olennainen osa esimerkiksi Englannin keskiaikaa. (Valkeapää 2002, 264.)

Hannu Laaksonen kuvaa varhaiskeskiaikaa Maailman historian pikkujättiläisessä seuraavasti: ”Tuntemattomaksi jäänyt satujen kyllästämä varhaiskeskiaika onkin Euroopan tarunomainen kausi, ja se elää värikkäänä, sadunhohtoisena, julmuudessaankin jotenkin viatto-

mana meidän yhteisessä länsimaisessa tietoisuudessamme.” (Laaksonen 2006, 253). Varhaiskeskiajan näkyvimmäksi hahmoksi nousee Kaarle Suuri, joka onnistui tekemään suuren valtakunnan ja levittämään kristinuskoa laajalle alueelle nykyisten Ranskan, Saksan ja Italian alueella. Kaarle Suuri kruunattiin keisariksi, mutta suorat siteet antiikkiin olivat jo katkenneet ja valtakunnan kulttuuri oli pääosin germaanista. (Laaksonen 2006, 286-288.)

Sydänkeskiajalla kirkko oli valtansa huipulla. Kirkon mahti huipentui pyhälle maalle suoritettuihin ristiretkiin 1000-luvun ensimmäisinä vuosisatoina. Katolinen kirkko pyrki korostamaan Rooman piispan asemaa koko kirkon päänä, mikä johti lopulta kirkon jakautumiseen idän ja lännen kirkoiksi vuonna 1054. Paavista tuli ylin hengellinen ja maallinen johtaja läntisen kirkkokunnan alueella. Paavin vallan huipentumana voidaan ristiretkien lisäksi pitää investituurariitaa. (Laaksonen 2006, 301-306.)

Myöhäiskeskiajan voidaan katsoa alkavan 1350-luvun ruttoepidemiasta. Toinen merkittävä tapahtuma oli suuri skisma vuonna 1378. Mustan surman jälkeinen Eurooppa kehittyi epätasapainoisesti. Suurimmassa osassa Eurooppaa elämä jatkui samanlaisena kuin aina ennenkin, mutta Italiassa ja Alankomaissa talous kukoisti, mikä loi mahdollisuuksia kulttuurin uudelle nousulle. Tämä kehitys huipentui lopulta 1500-luvulla uskonpuhdistukseen ja löytöretkiin, joiden voidaan katsoa olevan keskiajan päätepiste. (Laaksonen 2006, 337.)

Keskiaika nähdään kirkon, uskonnon, ritarien, linnojen ja tarujen aikakautena, johon mahtuu sekä edistyksellisiä, että taantumuksellisia piirteitä. Se piti sisällään sotaa ja rauhaa vaurautta ja kurjuutta. Keskiaikaa ei voi suoraan leimata minkään yhden ilmiön aikakaudeksi, niin kuin ei voi leimata mitään muutakaan merkittävää historiallista ajanjaksoa.

Keskiaika on itsessään jo merkittävät tutkimuskohde, koska se on niin iso kokonaisuus meidän ja koko maailman historiaa. Keskiajan tarkastelun tärkeyttä lisää kuitenkin keskiajan edelleen voimakas näkyminen osana jokapäiväistä elämäämme. Leena Valkeapää nostaa artikkelissaan *Historiakulttuurinen keskiaika* esiin historiakulttuurin tutkimisen tärkeyttä. Hän korostaa, että erityisen olennaista on tutkia ihmisten käsityksiä tietyistä historiakulttuurin piirteistä. Tämä johtuu siitä, että erilaisten tarkoituserien värittämät tiedot menevät helposti sekaisin, mikä voi osaltaan johtaa käsitysten vääristymisiin. Esimerkiksi tällaisista tilanteista Valkeapää nostaa elokuvissa esiintyviä ”vaikka elämmekin pimeällä keskiajalla” -tyyppisiä heittoja tai tehokasta eri aikakausien sekoittumista keskiajan markkinoilla, jossa munkki tekee ristinmerkin nähdessään esimerkiksi lentokoneen lentävän alueen yli. (Valkeapää 2005, 245-246.)

2.3 Keskiakakuva

Keskiakakuva on vaihdellut aikakaudesta ja muodostajasta toiseen. Tässä yhteydessä esitelen kaksi voimakkaasti keskiakakeskusteluun vaikuttavaa näkökulmaa ”pimeän keskiajan” ja medievalismin. Historiasta puhuttaessa on syytä muistaa se tarpeellinen lähtökohta, että aikakautta on tarkasteltava aina sen omista lähtökohdista käsin. Tämä ei kuitenkaan läheskään aina toteudu, vaan historiaa arvotetaan nykypäivän näkökulmasta käsin. Tällöin puhumme anakronismista. Anakronismia välttääksemme on syytä olla tietoinen siitä miten käsiteltävää aihetta lähestytään. Varsinainen historiallinen tieto on kiinnostunut faktoista, eikä ala arvottamaan näitä meidän näkökulmasta käsin. (Kalela 2000, 141). Tätä näkökulmaa olisi mielestäni tarpeen korostaa myös historian opetuksessa. Tässä on merkittävä didaktinen haaste oppikirjojen tekijöille. Miten pitää oppikirjat oppilasta kiinnostavina ja samalla pitää tekstin vapaana anakronismista.

2.3.1 Pimeä keskiaika

Nimitys pimeä keskiaika johtuu läntisen Rooman tuhoutumisesta ja antiikin aikakauden päättymisestä. Eurooppalaiset oppineet ihailivat antiikkia ja kokivat maailman taantuneen. Toinen syy käsitykselle pimeästä keskiajasta tulee siitä, että varhaiskeskiajasta on säilynyt hyvin vähän kirjallisia lähteitä verrattuna esimerkiksi antiikkiin. Varhaiskeskiajan tapahtumista tiedetään hyvin vähän. Erityisesti tavallisten ihmisten arjesta on ollut saatavilla tietoa hyvin rajoitetusti. Varhaiskeskiajan historian tarkastelu onkin usein kirkon historian tarkastelua. Muun muassa Bysantista, Kiinasta ja Intiasta on kyseiseltä ajalta tarjolla huomattavasti enemmän tietoa. (Laaksonen 2006, 253.)

Näkemyks pimeästä keskiajasta levisi voimakkaimmin 1700-luvulla, jolloin feodalismin kirkkojohtoisuuden värittämää yhteiskuntaa pidettiin ihmisen ja tämän sielun vapautta rajoittavana, maaorjuuden ja taikauskon aikakautena. (Laaksonen 1992, 51.) Osaltaan käsitykseen pimeästä keskiajasta vaikuttaa näkemys rationalismin puutteesta. Leena Valkeapään mukaan on tulkittu, että keskiajan maailmankuva ei pohjautunut järjelliseen ajatteluun ja havainnoimiseen vaan keskeistä oli sovittaa kaikki osaksi kirkon käsitystä maailmankaikkeudesta. Tiede ei ollut vapaata, vaan vahvasti alistettua osaksi hengellistä ajattelua. (Valkeapää 2002, 264.)

Lee McIntyre kuvaa keskiajan alkupuoliskoa aikakaudeksi jolloin antiikki unohdettiin lähes 600 vuodeksi, jolloin lähes ketään ei koulutettua. Pimeällä keskiajalla ei elämää hallitsivat tietämättömyydestä johtuvat pelot ja taikuskot. McIntyre kuitenkin muistuttaa, että ihmiset itse eivät ajatelleet elävänsä pimeällä aikaudella, vaan nimitys on täysin myöhempien sukupolvien antama. (McIntyre 2006, 13-15.)

Pimeä keskiaika on tutkimukseni kannalta käsitteellisesti erittäin tärkeä, koska se on yksi yleisimpiä asioita, joka keskiajasta puhuttaessa tulee ihmisten mieleen. Englannin kielessä termiä dark age on välillä käytetty synonyyminä keskiajalle. Tosin termien middle age ja dark age käytöstä on kiistelyä historian tutkijoiden parissa. (McIntyre 2006, 15). Vaikka termiä dark ages ei voi suoraan suomentaa pimeäksi keskiajaksi antaa sekin mielestäni kuvaavaa taustoitusta tälle käsitteelle.

2.3.2 Medievalismi

Pimeä keskiaika -ajattelun vastapainona voidaan pitää medievalismin nousua suosioon 1800-luvulla. Medievalismilla tarkoitetaan karkeasti suomennettuna keskiajan myöhempää käyttöä. Medievalismia voi pitää keskiajan historian tutkimuksen sivupolkuna. Historian tutkimuksen keskittyessä koostamaan tieteellisesti pätevää tietoa keskiajasta medievalistit pyrkivät luomaan kuvaa myyttisestä ja tarunhohtoisesta keskiajasta, joka pohjautuu usein enemmän taiteellisiin kuin tieteellisiin lähtökohtiin. Molemmat kuitenkin tutkivat samaa kohdetta. (Mattila 2005, 13-15.)

Medievalismia on ollut olemassa jo keskiajan lopulta lähtien, jolloin pidettiin elossa ja rikastutettiin monia keskiaikaisia taruja ja legendoja. Tämän päivän medievalismi pohjautuu kuitenkin kaikista vahvimmin romantiikan aikakauteen, jolloin keskiajan ihanteet ja tarunhohtoisuus nähtiin vastapainoina muuttuvalle, maallistuvalla ja raaistuvalla yhteiskunnalle. Medievalistisen perinteen merkittävimpiä nostattajia olivat kaunokirjailijat. (Mattila 2005, 14-15.) Tänä päivänä medievalismi näkyy vahvasti osana viihdeteollisuutta. Medievalismi toimii vaikuttajana muun muassa J.R.R. Tolkienin tuotannon ja Game of Thrones tv-sarjan taustalla.

Romantiikan aikakausi oli merkittävä myös tieteelliselle keskiajan historian tutkimukselle, joka osaltaan vauhditti medievalismin suosion kasvua. 1700-luvulle asti keskiaikaan suhtauduttiin välinpitämättömästi, ja se oli lähinnä kuriositeetin asemassa. Romantiikan ai-

kaudella keskiajan nähtiin tarjoavan vaihtoehto valistuksen kuivalle järjenkäytölle. Keski-aika piti sisällään uutta polttoainetta mielikuvitukselle. Erityisesti kuvien avulla pystyttiin luomaan uudenlaista näkemystä keskiajasta, joka näkyy vielä tänä päivänä muun muassa viihdeteollisuudessa. Huomionarvoista on, että kuvia käytettiin paljon aina oppikirjoissa asti ilman että alkuperään kunnolla perehdyttiin. (Valkeapää 2002, 247-248.)

Medievalismia kritisoidaan historian tutkijoiden parissa, mutta sillä on oma roolinsa varsinaisen historian tutkimuksen rinnalla. Medievalismi termiä käytti ensimmäisen kerran John Rushkin vuonna 1853. Ilmaisulla hän kuvasi sukupolvensa suurta innostusta keskiaikaa kohtaan. Historiantutkimus on medievalismiin verratessa selkeästi objektiivisempää ja ammattimaisempää, ja siinä pyritään tuottamaan autenttista tietoa historiasta. Medievalismi puolestaan on selkeästi harrastelijamaisempää ja pohjautuu pääosin henkilökohtaisiin kiinnostuksen kohteisiin. Medievalismia antaa tilaa mielikuvitukselle sekä maalaa kuvaa keskiajan kiehtovasta ja myyttisestä maailmasta. Medievalismi voidaan nähdä yrityksenä kirjoittaa miellyttävää historiaa, jolla äärimmilleen vietyinä ei ole enää kovinkaan paljoa tekemistä todellisuuden kanssa. Onkin täysin tapauskohtaista miten paljon medievalismin inspiroimalla tuotoksella on tekemistä varsinaisen historian kanssa. (Mattila 2005, 14-15.) Hyvin kuvaavaksi esimerkiksi voidaan nostaa Bernhard Cornwellin historialliset romaanit, jotka monelta osin antavat hyvää historiallista tietoa, mutta ovat silti fiktiota. Nämä ovat kuitenkin paljon lähempänä keskiajan historiaa, kuin esimerkiksi Game of thrones tv-sarja.

Medievalismin käsite on tutkimukseni kannalta olennainen, koska tulkitsen keskiaikaa romantisoivien käsitysten pohjautuvan suurelta osin juuri medievalistiseen traditioon. Tätä kautta voidaan lähteä hakemaan selityksiä erilaisille keskiaikaa ihailevaan sävyyn käsitteleville kirjoituksille. Keskiajan romantisointi on sulautunut hyvin vahvasti historiakulttuuriin, joten sen sekoittuminen popularisoituun tieteseen on luonnollista.

2.4 Oppikirjat

2.4.1 Oppikirjan määritelmä

Kaisa Häkkinen määrittelee oppikirjoja teoksessaan *Suomalaisen oppikirjan vaiheita* seuraavasti: ”varta vasten opetus- ja oppimistarkoituksiin laadituksi teokseksi, joka käsittelee

jotain tiettyä opinalaa”. Häkkinen korostaa, ettei yleispätevää kaiken oppikirjaa ole olemassakaan. Oppikirjat usein edustavat oman alansa perus- ja alkeistietoja. Oppikirjat ovat yksi tietokirjallisuuden laji, mutta ne on Häkkisen mukaan helppo erottaa muista tietokirjoista rakenteensa takia. Erona tietokirjoihin on oppilaslähtöisyys. Oppikirjat tehdään usein opiskelijan ja oppikurssin ehdoilla, kun taas tietokirjat on tehty enemmän tietosisällön ja tekijänsä sanelemilla ehdoilla. (Häkkinen 2002, 11.) Juha-Pekka Heinonen tarkentaa vielä tätä määritelmää lisäämällä siihen huomion, että oppikirjan on pohjaututtava opetussuunnitelmiin sekä opetussuunnitelman perusteisiin. (Heinonen 2005, 31.) Heinosen huomio on olennainen, ja tutkimukseni oppikirjat kuuluvat juuri tämän määritelmän piiriin.

Tutkimuksen kohteena olevat oppikirjat on suunnattu alakoulun kuudennelle luokalle. Tämä näkyy niiden sisällössä useilla eri tavoilla. Käsiteltäviä aiheita on lähestyttävä ikäsovinnaisella tavalla. Historian ikävämmistä puolista ei tule kertoa tavalla, joka voisi traumatisoida oppilaita. Tämä on huomioitava niin tekstissä kuin kuvituksessa.

Oppikirja on hyvin erikoinen teos siinä mielessä, että hyvin harvat sen käyttäjät lukevat sitä vapaaehtoisesti, tai varsinaisesti nauttivat sen lukemisesta. Uusia kaunokirjallisia teoksia julkaistaessa niitä tarkastellaan, ja niille saatetaan toivottaa menestystä, mutta uudet oppikirjat päätyvät hyvin harvoin julkisiksi puheenaiheiksi ainakaan positiivisessa valossa. Selanderin mukaan oppikirjat ovat siinä mielessä uniikkeja tiedonlähteitä, että ne päätyvät lähes koko sukupolven käyttöön ja levittävät yhtenäistä maailmankuvaa. (Lappalainen 1992, 174; Selander 1991,37.)

Oppikirjasta on olemassa useita määritelmiä. Oppikirja on muun muassa rinnastettu oppimateriaaleihin (Väisänen 2005, 1.) Oppimateriaalin käsitteeseen kuuluu kuitenkin merkittävän paljon enemmän sisältöä kuin mitä käsite oppikirja pitää sisällään. Oppimateriaalinakin tehtävät vaihtelevat sen mukaan, halutaanko opetus nähdä enemmän keinona taitojen, asenteiden ja tietojen välityksenä, vai vuorovaikutuksena. (Koskenniemi & Komulainen 1983, 1). Väitöskirjassaan *Oppikirjan kuvitus* Matti Hannus toteaa oppikirjojen perustehtävänä olevan tarjota tiedollisesti jäsentynyt ja oppilaan tasoa vastaava tulkinta erilaisista opetuksen sisältöalueista. Oppikirjaa analysoitaessa on huomioitava, että oppikirja on aina kompromissi. Oppikirjoilla on pedagoginen käyttötarkoitus, mutta niitä tekevät kustantamot, joiden tavoitteena on tuottaa voittoa. Oppikirjoja ei siis tehdä puhtaasti koulutuksellisia tarpeita huomioiden, vaan kustantamot pyrkivät saamaan kirjoistaan mahdollisimman houkuttavia, mikä tehdään helposti pedagogisten näkökulmien kustannuksella. Kustanta-

mon näkökulmasta oppikirjan hyvyys riippuu siis siitä, kuinka paljon se tuottaa voittoa. Koulu puolestaan tarvitsee oppikirjan, joka on pedagogisesti mahdollisimman hyvä ja toimiva apuväline osana arjen opetustyötä. (Hannus 1996, 13-14.)

Oppikirjan käsitettä tarkasteltaessa on tehtävä rajausta, jossa kaikki opetuskäytössä olevia kirjoja ei luokitella oppikirjoiksi. Antti Lappalainen nostaa merkittäviksi tällaisista kirjoista Koraanin ja Raamatun. (Lappalainen 1992, 11.) Tämän seurauksena oppikirjan määritelmän ulkopuolelle jäävät, kaunokirjallisuus, yleinen tietokirjallisuus, sekä hengellinen kirjallisuus. Tutkimukseni kannalta olennainen rajausta on oppikirjan rajaaminen pelkästään tekstikirjaksi. Varsinaisia niin sanottuja tehtäväkirjoja ei tämän tutkimuksen puitteissa tarkastella, vaikka ne voitaisiinkin ottaa mukaan määritelmäni mukaiseen oppikirjan rajauksen piiriin. Luonteeltaan tehtäväkirjat ovat kuitenkin niin erilaisia, että en näe niiden tarkastelua tämän tutkimuksen puitteissa olennaisena.

Oppikirjat ovat suurimmalle osalle opettajista tärkeä osa omaa opetusta, ja niiden käsiteltävästä aiheesta välittämällä kuvalla on merkitystä sen suhteen, millainen kuva oppilalle jää. Suomalaista opetusta on useissa tutkimuksissa kuvailtu oppikirjakeskeiseksi, joten koen oppikirjojen tutkimuksen olevan hyvin tärkeää. Kuvien merkitys oppikirjoissa on huomattava, eikä oppikirjojen kuvien käyttöä ole tutkittu kovinkaan paljoa. Suomalainen oppikirjatutkimus onkin perinteisesti painottunut tekstien tutkimiseen. Historian oppikirjoissa on keskitytty valmiin tiedon raportointiin, eikä esimerkiksi historiallisen tiedon rakentamiseen ole kiinnitetty erityisen paljoa huomiota. (Väisänen 2005, 2-3.) Tähän viimeksi mainittuun puutokseen pyrin omalla tutkimuksellani vaikuttamaan. Laajan aiemman aihepiiriin liittyvän tutkimuksen vähäisyys on yksi tutkimukseeni liittyvistä suurimmista haasteista.

2.4.2 Oppikirjojen teksti

Hans Aebli toteaa kirjassa *Opetuksen perusmuodot*, että oppikirjaa käytettäessä oppilas samanaikaisesti sekä saa spesifiä tietoa asiatieta, kuten esimerkiksi ristiretkistä, mutta yhtälailla hän myös oppii lukemisen tekniikkaa ja tiedonkäsittelyn prosessia. Tekstiä käsitellään Aeblin mukaan kolmella eri tasolla: arvojen, rakenteellis-intellektuaalisella ja emotionaalis-motivatioonalisella tasolla. Lapset ovat myös hyvin riippuvaisia tekstin pinnallisista ominaisuuksista ja he luottavat tekstissä pintatasolla esiintyviin vihjeisiin. Tämän takia oppikirjojen tekstien rakenne on hyvin tärkeä. Rakenteen merkittävyys säilyy tärkeä-

nä läpi koulun aina lukioon asti, sillä oppilaille on vielä lukiotasolla vaikeuksia jäsentää rakenteeltaan epäloogisen kirjan tekstiä yhtenäiseksi kokonaisuudeksi (Aebli 1991, 126-127; Mikkilä & Olkinuora 1995, 4; Julkunen 1988,11.) Tekstien moniulotteisuus on yksi seikka joka korostaa oman tutkimukseni merkityksellisyyttä. Historian oppikirjat antavat oppilaalle huomattavasti enemmän sisältöä kuin pelkkää tietoa, ja historiassa on oppiaineena varsin ainutlaatuinen rakenne, mikä näkyy myös oppikirjojen kronologisena rakenteena.

Väisänen laajentaa Pirjo Hiidenmaan artikkelissa *Lingvistinen kielitutkimus* esille nostamia tekstin piirteitä koskemaan myös oppikirjoja. Väisänen mukaan oppikirjatekstit ovat tekstejä, joilla on tietyt teksteille yleisluontoiset piirteet.

1. Tekstillä on tehtävä ja tavoite,
2. Tekstillä on lineaarinen luonne,
3. Tekstissä on tekstin sisäisiä ja kulttuurisia merkityksiä,
4. Teksti on eri asia kuin käsiteltävä tapahtuma.

(Väisänen 2005, 4.)

Oppikirja ovat kuitenkin oma tekstilajinsa. Erityisen merkityksellistä oppikirjoille on se tavallisista kirjoista poikkeava kirjoittajan ja lukijan välinen suhde. Teksti on tarkoituksellisesti tuotettu opetuksellisia päämääriä varten. Kuitenkin yleispätevän oppikirjatekstigenren määrittäminen on hankalaa. Tämä johtuu tekstien moni-ilmeisyydestä. Tekstejä voi kuitenkin luokitella institutionaaliseksi, joissa tehdään tiettyjä virallisen ideologian mukaisia kielellisiä valintoja. (Väisänen 2005, 4-5.)

Pirjo Karvonen toteaa väitöskirjassaan *Oppikirjat tekstinä* oppikirjojen institutionalisoinnin näkyvän siinä, miten tunnistamme kirjan oppikirjaksi lähes välittömästi nähdesämme oppikirjan sivuja. Karvosen mukaan tämä ilmiö selittyy sillä, että oppikirjojen tekstit mukautuvat ylimuistosiin konventioihin ja odotuksiin, joille ei välttämättä löydy suoraa selitystä. Oppikirja ja opetus toimivat instituutioina yksilöistä riippumatta sen ansiosta, että nämä ovat luonnollistuneet osaksi meidän yhteisöämme. (Karvonen 1995, 16.) Tällä viitataan siihen, että jokaisella koulun käyneellä suomalaisella on käsitys siitä, millaista on koulussa annettava opetus, ja millaisia ovat koulussa käytettävät oppikirjat. Selander lisää tähän vielä toteamuksen, että oppikirjoissa on paljon tiettyjä traditioita, jotka säilyvät vuodesta toiseen, vaikka opetussuunnitelmat muuttuvat. (Selander 1991, 37-38.)

Karvonen kuitenkin toteaa, että opetus ja oppimateriaalit ovat muutoksen kohteena. Hän arvelee, että kirjoja tullaan jatkossa korvaamaan enenevässä määrin elektronisella aineistolla, ja että oppikirjojen esinemäisyys on vähenemässä. (Karvonen 1995, 11.) Karvosen arviot ovat kirjoitettu yli kaksikymmentä vuotta sitten. Osin hän on ollut oikeassa, mutta silti oppikirjan asema on monissa kouluissa edelleen hyvin vahva. Väitän kuitenkin oppikirjan aseman olevan tällä hetkellä murroksessa, ja tulevaisuutta on haastava ennustaa luotettavalla tarkkuudella.

Oppikirjatekstit mielletään popularisoiduksi tieteeksi. Oppikirjojen tekstien tulee olla tieteellisesti päteviä, kirjalliseen muotoon puettuja kokemuksia. Oppiaineksen tulee seurata oppimisen tavoitteita ja niiden muutoksia, joita ohjataan muun muassa opetussuunnitelmissa. Oppikirjojen ei myöskään tulisi sisältää ylimääräistä tai haitallista materiaalia. Oppikirjan tulee olla hyvän tieteellisen viestinnän mitat täyttävää materiaalia. Oppilaan näkökulmasta oppikirjan tulee olla motivoiva, ja sen pohjalta oppilaan tulee kyetä etsimään aiheeseen liittyvää lisätietoa. Hyvässä oppikirjassa yhdistyvät tehokas oppiminen, oppilaan elämysmaailman huomioiminen ja tiedolle asetetut yleiset vaatimukset. Tärkeimmiksi tavoitteiksi oppikirjan tekstille voidaan nostaa ikäkauden huomioiminen ja ymmärrettävyys (Väisänen 2005,3-6; Julkunen 1988, 10.)

Historian oppikirjojen osalta tekstissä on Väisäsen mukaan pohdittava ennen kaikkea sitä miten yhdistää erilaisia historian irrallisia tapahtumia toisiinsa. Ongelmana on se mitä voidaan mahduttaa kirjaan, ja mikä jää ulkopuolelle. Väisänen korostaa, että kyseessä on aina arvovalinta, ja näitä samoja valintoja joudutaan tekemään myös muissa oppiaineissa. (Väisänen 2005, 6.) Kirjojen tekstillä on suuri merkitys, mutta lopulta kuitenkin lukija itse on se joka ratkaisee sen syventääkö kirja hänen tietojaa, avartaako se hänen maailmankuvaansa tai oppiiko hän kenties jotain.(Kalela 2000, 200.) Tämä mielestäni lisää entisestään tarvetta oppikirjojen sisällön tarkastelulle, koska kirjan sisällöllä voidaan vaikuttaa huomattavan paljon oppilaan kirjasta saamaan kokemukseen.

Oppikirjojen tekstien pedagogisten ja yhteiskunnallisten kontekstien lisäksi huomiota on kiinnitettävä siihen, että oppikirjojen lukeminen ja luetun ymmärtäminen tapahtuu oppilaiden kontekstissa johon vaikuttaa monet kulttuuriset ja yksilölliset seikat, kuten toimintaympäristö, lukutaito ja luetun ymmärtämisen taso. Oppilas myös lukee tekstiä eri käyttötilanteissa eri tavoin, esimerkiksi ääneen lukeminen oppitunnilla tai kokeeseen lukeminen kotona. (Linnakylä 2000, 111-115.)

Oppikirjojen tekstiin on kohdistettu aikojen saatossa paljon kritiikkiä. Suurimpina puutteina on nähty muun muassa liian vähäiset metatekstien määrät, sekä liian yksinkertaiset lauserakenteet. Liian yksinkertaisen tekstin nähdään antavan vain yksittäisiä faktoja, eikä se auta oppilasta laajemman ymmärryksen saavuttamisessa. Tärkeitä käsitteitä ei ole usein avattu tarpeeksi kattavasti, vaan ne on nähty paremminkin itsestäänselvyyksinä. Näihin ongelmiin uskotaan olleen syynä peruskoulun alkuaikoina vallinneessa behavioristisessa oppimiskäsityksessä. Kognitiiviseen oppimiskäsityksen noustessa, nähtiin behaviorismin vaikuttamat oppikirjat riittämättöminä. (Mikkilä & Olkinuora 1993, 58-59.) Tutkimukseni en analysoi oppimiskäsityksien merkityksiä oppikirjojen teksteihin, mutta siinä olisi erinomainen jatkotutkimuksen aihe.

2.4.3 Oppikirjojen tutkimus

Oppimateriaaleja, johon oppikirjat lukeutuvat on tutkittu pitkään perinteisesti kouluhallituksen toimesta tarkastutoiminpiteitä varten, vasta 1980-luvulla kiinnostuttiin laajemmin oppimateriaalien käyttökelpoisuuden tutkimisesta. Marja-Liisa Julkusen näkemys on tämän kanssa ristiriidassa, sillä hänen mukaansa oppikirjan käytettävyyttä oli tuolloin tutkittu jo pitkään. (Eloranta 1995, 13; Julkunen 1988, 9-10.) Oppikirjojen tutkimuksella on Suomessa kolme suuntausta. Ensimmäinen keskittyy oppikirjojen ymmärrettävyyteen ja luetavuuteen. Kirjoista tutkitaan sanoja, virkkeitä ja virkkeiden koostumuksia. Keskeisinä käsitteinä tutkimuksessa ovat olleet koherenssi ja koheesio. Toinen merkittävä tutkimussuuntaus on keskittynyt tutkimaan metakognition ja oppimisstrategioiden suhdetta oppimiseen. Tutkimuksissa keskitytään siihen, millaisia rakennusaineita oppikirjojen erilaiset lauserakenteet ja semioottiset seikat tarjoavat oppijalle. Kolmas tutkimusperinne on keskittynyt tutkimaan oppikirjojen asiasisältöjä. Oma tutkimukseni sijoittuu toisena mainitsemalla kentälle, minkä koen tärkeäksi, sillä Suomessa ei ole laajasti tutkittu historiallisen tiedon rakentumista oppikirjoissa. (Väisänen 2005, 2-3.) Tutkimukseni osalta sijoittumisena tälle kentälle näkyy siinä miten tutkin tekstejä juuri tiedon rakentajana ja välittäjänä lukijalle. Diskurssianalyysi soveltuu mielestäni erinomaisesti tutkimusmenetelmäksi juuri tälle oppikirjojen tutkimuksen alalle.

Metakognition voi määritellä kognitioksi kognitiosta. Tällä tarkoitetaan kognitiivisen prosessin tietoista tarkastelua. (Silven, 1990, 3). Tarja-Riitta Hurme esittelee väitöskirjassaan

kolme näkökulmaa metakognitioon, joista hän myös nostaa keskeisimmäksi kognitiivisen prosessin analysoinnin. (Hurme 2012, 17-18.) Omassa tutkimuksessani tutkin oppikirjoja, joilla on tietty lajityypille spesifi rakenne. Oppikirjojen sisällön ja tekstin rakenne erottaa ne voimakkaasti muun muassa kaunokirjallisuudesta. Tarkastelen kirjojen avulla rakentuvaa keskiaikakuvaa, joka tekee omasta tutkimuksestani metakognitiivisesti painottuneen. Olen kiinnostunut nimenomaan oppikirjojen tekstien sisällöistä ja rakenteista, enkä niinkään esimerkiksi kieliopillisista seikoista.

Oppikirjoja tutkittaessa on huomioitava, että tekstissä ei kuulu vain yhden ihmisen ääni, vaan oppikirjat tehdään nykyisin lähes poikkeuksetta työryhmissä tai ne saatetaan koostaa jo olemassa olevista toisten ihmisten laatimista teksteistä. Oppikirjoja ovat institutionalisia tekstejä, niinpä niiden voidaan tulkita toimivan virallisten ideologioiden äänenä. Koska oppikirjoja pidetään popularisoituina tieteenä, niitä pidetään luotettavina tiedonlähteinä. (Väisänen 2005, 5-6.)

Oppikirjoihin liittyviä pro gradu -tutkielmia on tehty runsaasti. Pro gradu -tutkielmia, jotka liittyvät aihepiiriin ovat muun muassa seuraavat: Silja Nurikkala on pro gradu-tutkielmassaan tutkinut me ja muut vastakkainasettelua horisontti- historiankirjasarjassa. Metodeiltaan samantapaista tutkimusta omana tutkielmani kanssa on tehnyt myös Elina Kukkola pro gradu- tutkielmassaan *Arjen kuva. Tutkimus lapsiperheen arjesta kuvakirjoissa*. Raili Keränen ja Henna polvinen ovat tehneet pro gradu-tutkielman alakoulun uskonnon oppikirjojen naiskuvasta, joka on sekä aiheeltaan, että menetelmiltään olennainen oman tutkielmani kannalta. Hyödynnän viimeksi mainittua gradua merkittävästi mallina omalle työlleni sen hyvin samankaltaisen lähestymistavan takia. He käsittelevät naiskuvaa viiden eri diskurssin kautta, jonka avulla kirjojen kirjoissa rakentuva naiskuva välittyy selkeästi. (Keränen & Polvinen 2005, 66-67). Tutkimusaiheeltaan omaa graduani on lähellä myös Hannu Jalosen pro gradu -tutkielma *Kapinasta kansalaissotaan – Sisällissodan kuva Suomen itsenäisyyden ajan historian oppikirjoissa*.

Oppikirjoihin liittyviä väitöskirjoja on tehty jonkin verran, ja pyrin hyödyntämään näitä aktiivisesti osana tutkimukseni taustoitusta. Eniten käyttämäni väitös kirjat ovat: Matti Hannuksen (1996) *Oppikirjan kuvitus. Koriste vai ymmärtämisen apu.*, Pirjo Karvosen (1995) *Oppikirjateksti toimintana* ja Jaakko Väisäsen (2005) *Muutos oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla?: 1960-luvun 1990-luvun lukion historianoppikirjat kriittisen dis-*

kurssianalyysin silmin. Juha-Pekka Heinonen (2005) on tutkinut opetussuunnitelmien ja oppimateriaalien suhdetta väitöskirjassaan *Opetussuunnitelmat vai oppimateriaalit.*

Oppikirjatutkimusta ei ole väitöskirjatasolla harjoitettu viimeisen kymmen vuoden aikana erityisen runsaasti. Laajempia oppikirjoihin liittyviä tutkimuksia kaivataan selkeästi enemmän. Tämä on tarpeen erityisesti sen takia, että vuonna 2016 tulee voimaan uusi opetussuunnitelma, joka muokkaa opetusta ja sen tavoitteita voimakkaasti. Uuden opetussuunnitelman ohella voimistuva digitalisaatio tulee jatkossa muokkaamaan oppikirjan asemaa osana opetusta entistäkin enemmän.

2.4.4 Suomalaisen oppikirjan historiaa

Ensimmäiset oppikirjat Suomessa olivat kirkonmiesten tuotantoa. Oppikirjat olivat tiukassa valvonnassa erityisesti puhdasoppisuuden osalta vielä 1800-luvun alkupuolelle asti, jolloin sensuuritoiminta siirtyi kirkolta valtiolle. Suomen ensimmäiset kansalliset oppikirjat tehtiin vasta autonomian aikakaudella. Tähän vaikutti se, että ruotsinvallan aikana valtakuntaa ruotsalaistettiin tehokkaasti. Venäjän alaisuudessa asiat olivat alkuvaiheessa toisin, eikä esimerkiksi Venäjän kieltä vaadittu opetettavaksi kouluissa. Ensimmäinen suomenkielinen oppikirja oli suomennos *Geografia* alkavillen, joka oli suomennos ruotsinkielisestä kirjasta *Geografia för begynnare*. (Lappalainen 1992, 111-128)

Suomenkielisten oppikirjojen voimakkaaksi tukijaksi nousi vuonna 1831 perustettu suomalainen kirjallisuuden seura. Ensimmäiseksi suomenkielisen kansaopetuksen oppikirjaksi valmistui vuonna 1849 J.G.A. Hallstenin kirjoittama *Lyhy Suomen historia ja maantiede* kansakoulujen tarpeeksi. Oppikirjojen tuotanto ja sisältö muuttui järjestelmällisemmäksi 1800-luvun lopulla, jolloin koko suomalaista koulutusmaailmaa uudistettiin tehokkaasti. (Lappalainen 1992, 131-146.)

Suomenkielisten oppikirjojen kustannus oli pääosin aatteellista toimintaa, josta ei saatu taloudellista hyötyä ennen 1800-luvun puoltaväliä. Suomenkielisen koululaitoksen kehittyessä ja kasvaessa 1800-luvun jälkipuoliskolla alkoi suomenkielistenkin kirjojen kustantamisesta tulla kannattavaa. Weilin & Göös, Gummerus, Werner Söderström ja Otava aloittivat kaikki kustannustoimintansa 1800-luvun loppupuolella. Näistä erityisesti Otava ja Werner Söderström nousivat nopeasti merkittäviksi suomenkielisten oppikirjojen kustantajiksi. (Häkkinen 2002, 67-71.)

Merkittävimmäksi historian opetuksessa käytetyksi kirjaksi voi nostaa Topeliuksen Maamme kirjan, joka yhdisti historiaa ja maantietoa. Historian oppikirjat ovat olleet poliittisen paineen alaisia. Jatkosodan jälkeen historian oppikirjoista poistettiin kaikki ulkopolitiittisesti herkkää materiaalia. Tärkeää oli poistaa Neuvostoliiton vastaisia virheellisiä tietoja kirjoista. 1960- ja 1970-luvuilla oppikirjojen ja oppimateriaalien määrä kasvoi, mutta ne olivat edelleen poliittisesti varsin arkaa materiaalia, ja muun muassa Neuvostoliiton kanssa yhteistä oppikirjojen tarkastustoimintaa. Siirtyminen peruskouluun muutti myös oppikirjakuultuuria. Aiemmin sama kirjasarja saattoi olla käytössä vuosikymmeniä, mutta nyt uusia kirjoja julkaistiin huomattavasti aiempaa tiheämmällä syklillä. Nykyisin kirjasarjan elinkaari on noin 3-4 vuotta. (Arola 2002, 12-29; Lappalainen 1992, 14.)

Historiallisesti tarkasteltuna oppikirjoissa on havaittavissa kolme merkittävää pääkautta, jotka Hannus nimeää seuraavasti: 1) Auktoriteettikirjoittajien kausi, 2) oppikirjatyöryhmien ja massatuotannon kausi sekä 3) oppikirjaprojektien kausi. Nämä ovat yleisluontoisia nimityksiä, eivätkä ne sulje toisiaan pois. Auktoriteettikirjailijoiden kaudella oppikirjat säilyivät usein vuosikymmeniä muuttumattomina ja kirjoittajalla oli hallussaan kaikki alansa olennainen tieto. Massatuotannon kaudelle siirryttiin erityisesti 1970-luvulla peruskoulujärjestelmään siirtymisen myötä, jolloin oppikirjojen käytössä siirryttiin vahvasti oppikirja-työkirja-pedagogiikkaan. Opetusta voi pitää hyvin oppikirjasidonnaisena aina 1980-luvun lopulle asti. Oppikirjojen tekeminen muuttui 1990-luvun alussa selkeämmin ohjatuksi toiminnaksi, jota Hannus nimittää oppikirjatyöryhmien kaudeksi. Hannuksen mukaan oppikirjat ovat muuttuneet monen kompromissin taloudelliseksi tuotteeksi, joiden oppimiskäsitys on hitaasti muuttunut behaviorismista kognitiivisen oppimiskäsityksen suuntaan. (Hannus 1996, 15-16.) Tämän tutkimuksen oppikirjat sisältyvät oppikirjatyöryhmien ja oppikirjaprojektien kausille. Näin ollen oppikirjoissa ei kuulu ainoastaan yhden tekijän ääni, vaan ne ovat kaikki työryhmissä toteutettujen prosessien tuloksia.

3 Tutkimuksen metodologiset lähtökohdat

Metodin valinnassa on oltava tietoinen omista lähtöolettamuksista, siitä miten on päätynyt kyseiseen metodiin ja miten kyseistä metodia aikoo käyttää. Janne Seppäsen mukaan metodit eivät ole koskaan täysin arvovapaita, vaan niillä on aina olettamuksia tutkimuskohteesta, yhteiskunnasta ja kulttuurista. Metodin käsittelyksi ei riitä ainoastaan ilmoitus, vaan metodia ja sen taustoja tulee avata osana tutkimusta. (Seppänen, 2005, 26-27.) Henry Bacon toteaa, että tekstejä on tulkittava suhteuttamalla ne historialliseen kontekstiinsa ja asiankuuluviin diskursiivisiin käytäntöihinsä, mutta toisaalta kyse on myös itseyden ja toiseuden välisestä vuorovaikutuksesta. (Bacon 2004. 317.) Tutkimuksessa käytettäväksi metodiksi olen valinnut diskurssianalyysin, koska uskon sen parhaiten tuovan vastauksia tutkimuskysymyksiini.

Tutkimukseni pohjautuu kielen tutkimiseen. Arja Jokisen, Kirsi Juhilan ja Eero Suonisen kirjoittamassa kirjassa *Diskurssianalyysin aakkoset* todetaan, että kielen tutkiminen jakautuu kahteen päähaaraan. Kieltä voidaan tutkia joko todellisuuden kuvana tai todellisuuden rakentajana. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 9). Tutkimuksessani nostan esille oppikirjojen rakentamaa kuvaa keskiajasta, joten tutkimukseni pohjautuu mainitsemistani suuntauksista jälkimmäiseen, enkä tarkastele sitä mikä on oppikirjojen tekstin suhde todellisuuden tai vallalla olevaan historialliseen tietoon. Diskurssianalyysin Jokinen, Juhila ja Suoninen määrittelevät ”sellaiseksi kielen käytön ja muun merkitysvälitteisen toiminnan tutkimukseksi, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sitä, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytänteissä.” (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 9-10.)

3.1 Diskurssianalyysi

Diskurssin käsitteelle ei voida tarkkarajaista määritelmää. Teun A. Van Dijkin mukaan diskurssi on käsitteenä samalla tavoin epämääräinen kuin esimerkiksi vuorovaikutus, yhteiskunta ja kulttuuri. Van Dijk näkee diskurssin kielenkäytön tapana, johon sisältyy sekä puhuttu, kirjoitettu kieli ja näiden käytön sosiokulttuurinen konteksti. Diskurssi on samanaikaisesti, sekä kielellinen rakenne, että toimintaa. (Van Dijk 1997, 1-19.)

Diskurssianalyysiä ei voida kutsua selkeärajaiseksi metodiksi, vaan sitä voidaan luonnehtia ”väljäksi teoreettiseksi viitekehykseksi”. Diskurssianalyysi on laadullisen tutkimuksen sovellusala, jonka avulla voidaan hakea vastauksia monipuoliseen kysymysten joukkoon. Kielitieteessä diskurssianalyysillä voidaan laajimmillaan tarkoittaa kirjoitettujen tekstien, keskustelujen, kielenkäytön tai vaikkapa kokonaisten viestintätapahtumien tutkimusta. Yhteiskuntatieteilijät tuovat diskurssianalyysiin oman näkemyksensä. He hahmottavat diskurssit merkityssysteemeiksi, jotka rakentavat tietoa ja sosiaalisia käytänteitä. Kirjassaan Diskurssianalyysin aakkoset Jokinen, Juhila ja Suoninen käyttävätkin merkityssysteemin ja diskurssin käsitteitä täysin toisiinsa rinnastettavina. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 17-26; Jokinen, Juhila & Suoninen 1999, 9; Luukka 2000, 133-134.) Omassa tutkimuksessani hyödynnän juuri tätä tarkastelun lähtökohtaa.

Diskurssianalyysi ei ole kovin vanha tieteen menetelmä. Sen syntyjuuret ovat vahvasti hajaantuneet eri tieteenaloihin, mikä tekee siitä jossain määrin kiistellyn menetelmän. Diskurssianalyysin lähtökohdat tekevät siitä kuitenkin erittäin monipuolisen työkalun, jota voidaan hyödyntää monilla eri tieteenaloilla. Diskurssianalyysi on erityisen suosittu kielitieteiden ja yhteiskuntatieteiden parissa. Diskurssianalyysin lähitieteiden joukko on vaihteleva, johtuen juuri diskurssianalyysin moninaisista eri suuntauksista. Lähitieteisiin lukeutuvat muun muassa filosofia, psykologia, sosiologia, antropologia ja kognitiotieteet. (Luukka 2000, 133-134.)

Diskurssianalyysi on kiinnostunut ennen kaikkea kulttuuristen merkitysten tutkimisesta, jotka rakentuvat sosiaalisessa todellisuudessamme, mutta myös osaltaan rakentavat sitä. Merkitykset ovat sidoksia aikakauden diskursiiviseen ilmastoon ja ovat koko ajan käynnissä oleva prosessi, minkä seurauksena tutkijan on huomioitava nämä seikat suorittaessaan diskurssianalyttistä tutkimusta. Aineistoa on kuitenkin analysoitava siitä itsestään käsin, vaikka kulttuurinen konteksti huomioidaankin. (Jokinen & Juhila. 1999, 54-63.) Diskurssianalyysi lähtee liikkeelle viidestä perusolettamuksesta, joiden painotus riippuu siitä, mistä näkökulmasta asiaa tarkastelee. Jokisen, Juhilan ja Suonisen esille nostamat oletukset ovat:

- 1. Oletus kielen käytön sosiaalista todellisuutta rakentavasta luonteesta.*
- 2. Oletus useiden rinnakkaisten ja keskenään kilpailevien merkityssysteemien olemassaolosta.*

3. *Oletus merkityksellisen toiminnan kontekstisidonnaisuudesta*

4. *Oletus toimijoiden kiinnittymisestä merkityssysteemeihin*

5. *Oletus kielen käytön seurauksia tuottavasta luonteesta.*

(Jokinen, Juhila & Suoninen. 1993, 17-18.)

Tärkeimmäksi näistä nostan omasta näkökulmastani oletuksen kielen käytön sosiaalista todellisuutta rakentavasta luonteesta, mikä johtuu suoraan kysymyksenasettelustani. Pohjimmiltaan tämä väite tarkoittaa sitä, että diskursseilla emme pelkästään kuvaa maailmaa, jossa elämme, vaan samalla myös luomme sitä. Monet hyvinkin neutraaleina pitämämme sanat ja ilmaisut todellisuudessa rakentavat kohteisiinsa monia piilo-olettamuksia siitä, mikä on normaalia. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 18-19) Keski-aikaan liittyvät kirjoissa esiintyvät diskurssit osaltaan luovat keski-aikaa, koska ne muokkaavat oppikirjoja käyttävän ihmisen käsitystä tästä. Tarkastelemalla, millaisilla diskursseilla keski-aikaa kuvataan oppikirjoissa, pystyn systemaattisesti tarkastelemaan oppikirjojen keski-ajasta rakentamia kuvia sekä näiden kuvien välisiä eroavaisuuksia. Tämä on selkeä lähtökohta, jonka avulla pystyn hyödyntämään diskurssianalyysia.

Toinen huomio oletuksesta useiden rinnakkaisten ja keskenään kilpailevien merkityssysteemien olemassaolosta on tutkimukseni kannalta hyvin olennainen. Se pohjaa myös kysymyksenasetteluani, joka lähtee siitä olettamuksesta, että kirjoissa kerrotaan samasta keski-ajasta, mutta keski-ajalle annetaan erilaisia ja kilpailevia merkityksiä näissä kirjoissa ja mahdollisesti kirjojen sisällä. Olennaista on ymmärtää maailman rakentuminen keskenään kilpailevien merkityssysteemien varaan, jotka osaltaan jäsentävät todellisuutta. Tämä tarkoittaa sitä, että yksi diskurssi ei välttämättä yksiselitteisesti kuvaa oikeaa totuutta tai todellisuutta. Tutkimuksessani esiintyy useita keskenään kilpailevia ja toisiinsa kietoutuvia diskursseja, jotka ovat rakentamassa aineistosta saatavaa kuvaa. Samassa kappaleessa saatetaan välittää merkittävästi toisistaan poikkeavia kuvia keski-ajasta.

Oletus merkityksellisen toiminnan kontekstisidonnaisuudesta on muistettava tutkimus tehtäessä. Konteksti, jossa diskurssin syntyminen tapahtuu, nähdään diskursiivinen maailman kuuluvana ominaisuutena joka rikastuttaa analyysia. Materiaalia tarkastellaan tietyssä ajassa ja paikassa, joka väistämässä vaikuttaa analyysiin, joten se on otettu osaksi sitä. Konteksti kattaa kuitenkin myös itse materiaalin ja siihen liittyvän lauseiden ja tekstin sisäisen kontekstin. (Jokinen, Juhila, Suoninen 1993, 29-30). Tarkastelen oppikirjojen tekstiä tutki-

jan ja historian- ja yhteiskuntaopin opettajan perspektiivistä vuonna 2015. Nämä seikat tulevat vaikuttamaan tekemiini havaintoihin.

Oppikirjat saavat merkityksensä siitä, että niitä käytetään oppitunneilla opetusvälineenä. Ilman niiden käyttäjiä oppilaita ja opettajaa oppikirjoillakaan ei olisi merkitystä. Kontekstisidonnaisuus on olennaista myös kirja sisällä. Huomioitavaa on muun muassa se, miten kappaleet limittyvät osaksi toisia kappaleita, ja kirjasta rakentuu kokonaisuus. Näiden yksittäisten kappaleidenkin sisällä keskiaikaa voidaan käsitellä erilaisissa konteksteissa, kuten perhe, arki, kulttuuri, sotiminen. Erilaisten kontekstien kautta muodostuu hyvin erilaisia näkökulmia käsiteltävään asiaan. Se millaista kuvaa keskiajasta rakennetaan, määräytyy osittain siitä mitä osaa keskiajasta tarkastellaan. Tässä tulee esiin oppikirjojen yhteiskunnallinen konteksti. Opetussuunnitelmassa määritellään mitä oppilaan tulee osata, joka vaikuttaa kirjan sisältöön ja kirjassa esiintyviin diskursseihin. Tällä tavoin yhteiskunta pyrkii vaikuttamaan oppikirjojen sisältöön.

Oppikirjat saa merkityksensä opetuskontekstissa. Tarkastelutilanteessa tarkastelen oppikirjoja oman näkemykseni ja kokemuspohjani kautta, mikä tulee vaikuttamaan tekemiini havaintoihin. Historian oppikirjojen keskiaikakuvaa tarkasteltaessa merkittävin konteksti on oppikirja itsessään ja sen käyttö hyvinkin ainutlaatuisena kirjallisuuden laatuna osana oppimistilannetta. Laajempina kontekstina näkyy historianoppikirjojen sijoittuminen osaksi historiatieteellisen tiedon kenttää.

Oletus toimijoiden kiinnittymisistä merkityssysteemeihin tarkoittaa tutkimukseni kannalta sitä, että tekstin tai diskurssin käyttäjät pystyvät eri diskurssien kautta tuomaan esiin samasta asiasta erilaisia puolia. Pimeästä keskiajasta voidaan hyvin nopeasti päästä jalojen ritarien ja kauniiden linnanheitojen medievalistiseen maailmaan. Vaikka jokin näkökulma selkeästi hallitsi, saatetaan muita näkökulmia asiaan nostaa esiin.

Kielenkäytön seurauksia tuottava luonne merkitsee sitä, että se mitä väitämme todellisuudesta myös osaltaan luo sitä. Diskurssianalyysissä on olennaista tutkia sitä mitä käytetyllä ilmauksella on milloinkin tuotettu. Tarkastelussa sillä ei ole väliä onko tuottaminen ollut tietoista vai ei. Usein tiedostamattomat funktiot ovat niitä, joiden tutkiminen on kaikista hedelmällisintä. Kielen toiminnallisia elementtejä kuvaa hyvin esimerkki, jossa kaksi eri ihmistä kuvailee millainen, joku kolmas ihminen on. Kuvausten välillä tulee olemaan eroja, ja näiden erojen taustalla vaikuttaa muun muassa kuvailevien henkilöiden suhtautuminen kuvattavaan henkilöön. Kertomuksillaan nämä henkilöt rakentavat omanlaistaan sosi-

aalista todellisuutta. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 41-43. (Potter & Wethrell 1987, 33.)

Tutkimukseni edustaa diskurssianalyysin kentällä vahvasti funktionaalista näkemystä diskurssianalyysissä, ja lähestyn aihetta varsin konstruktionistisesta näkökulmasta, jossa diskurssit nähdään osana yhteisön sosiaalisia käytänteitä. Se ei kuitenkaan lukeudu kriittisen diskurssianalyysin piiriin, sillä en tutkimuksessani korosta yhteiskunnallisten rakenteiden merkitystä osana tutkimaani aineistoa. Funktionalistinen näkemys pitää kielen tärkeimpänä ominaisuutena merkitystenluomista, ja sen seurauksena analyysin keskeistä sisältöä on selittää merkitysten rakentumista ja kielen käyttöä. Funktionalinen diskurssianalyysi korostaa voimakkaasti kielenkäytön kontekstisidonnaisuutta. Kieltä ei ole tarkoituksenmukaista tutkia kontekstista irrallisena, ja tätä näkemystä korostan voimakkaasti omassa tutkimuksessani. Funktionalistinen suuntaus korostaa kielen vuorovaikutuksellisuutta, eli sitä miten kieli toisaalta kuvaa todellisuutta ja toisaalta luo sitä. Funktionalistinen näkemys näkee kielen ennen kaikkea vuorovaikutuksen välineenä ja sosiaalisena ilmiönä, jonka yksi ominaisuus on monitulkintaisuus. (Luukka 2000, 138-154)

Kriittisessä diskurssianalyysissä yhdistetään kielitieteellisen ja yhteiskuntatieteellisen diskurssianalyysin näkemyksiä. Sen peruslähtökohtana on oletus kielenkäytöstä osana sosiaalisia käytänteitä. Tyypillistä kriittiselle diskurssianalyysille on kielenkäytön tarkastelu suhteessa valtasuhteisiin. Tutkimuksessani on kuitenkin kriittisen diskurssianalyysin piirteitä, kuten se miten diskurssien nähdään taistelevan asemastaan keskustelujen areenalla. Analyysissäni osoitan miten, diskurssien esiintyminen ja niiden painottuminen vaikuttaa tekstien aiheista välittämään kuvaan. Oma analyysini ei mene kriittisen analyysin piiriin siinä, että alkaisin tarkastelemaan ideologioiden, valtasuhteiden ja diskurssien vuorovaikutusta ja kietoutuneisuutta yhtä syvästi kuin mitä on kriittiselle diskurssianalyysille tyypillistä. (Pietikäinen 2000, 192-205.)

Anssi Männistö jakaa diskurssianalyysin avulla tarkasteltavan kuvan syntymisen kahteen eri kertomukseen visuaaliseen, ja verbaaliseen. Tässä tutkimuksessa tarkistelen verbaalista kertomusta, johon sisällytetään otsikot, ingressit, väliotsikot ja leipätekstin. (Männistö 1999, 157-158.) Visuaalisen ja verbaalisen kertomuksen yhteistarkastelu olisi tutkimuksellisesti erittäin mielenkiintoista, mutta tällä tutkimusaineistolla se ei ole pro gradu – tutkielman puitteissa mahdollista.

3.2 Tutkimuksen kulku

Tutkimuksen teko alkoi syksyllä 2014 pohtiessani mahdollista aihetta. Ensimmäisenä rajauksenani oli aineiston keskittyminen historiaan ja historian oppikirjoihin, jotka tuntuivat itselleni kiinnostavalta materiaalilta. Seuraavaksi rajasin aiheen koskemaan keskiajan ja keskiaikakuvan tarkastelua. Tähän päädyin keskusteltuani ohjaajan kanssa mahdollisista aiheista, ja tämä nousi esiin minua kiinnostavana. Aihe kiehtoi minua, koska keskiajan merkitys näkyy huomattavan paljon muun muassa viihdeteollisuudessa.

Tutkimussuunnitelman esittelyn yhteydessä päädyimme rajaamaan aineistoani pienemmäksi. Alun perin tutkimuksessa oli tarkoituksena tarkastella myös oppikirjojen kuvia ja useampia oppikirjasarjoja. Tutkimussuunnitelman käsittelyn yhteydessä päädyimme siihen, että aineisto olisi tällöin liian laaja pro gradu tutkielmaa varten. Tämän seurauksena päädyin käsittelemään ainoastaan WSOY:n oppikirjojen tekstejä. Toinen pohdittu vaihtoehto oli keskittyminen pelkästään kuviin, mutta koin tekstit itselleni läheisemmäksi ja tutkimukseni kannalta hedelmällisemmäksi materiaaliksi.

Koostin aineiston excel-taulukoon, mihin minun oli helppo luokitella ja analysoida tekstiä. Tekstin analysoinnin ohessa luin paljon aiheeseen liittyvää tutkimuskirjallisuutta. Analyysini oli kolmivaiheinen. Ensimmäiseksi ainoastaan luin aineistoni läpi, ja tarkastelin millaisia mielikuvia se herättää. Kiinnitin huomiota siihen millaista kuvaa yleisellä tasolla keskiajasta välitetään, millaisia aiheita käsitellään ja miten kirjojen ulkoasut poikkeavat toisistaan.

Toisessa vaiheissa luokittelin aineistoa, ja aloin tarkastella siinä esiintyviä diskursseja. Luokitteluni oli kaksivaiheinen. Luokittelin jaottelemani aineiston alaluokkiin, joissa ilmeni mitä aihetta käsiteltiin ja yläluokkaan, josta ilmeni mihin teemaan käsiteltävä aihe liittyi. Näiden luokkien kautta pystyin lähteä tarkastelemaan tekstissä esiintyviä diskursseja, jota tein analyysin kolmannessa vaiheessa. Neljännessä vaiheessa tarkastelin luokittelemani aineistoani kokonaisuutena, jonka jälkeen kokosin yhteen merkittävimmät aineistosta löytyvät diskurssit joiden kautta oppikirjat rakentavat oppilaille kuvaa keskiajasta.

Tämän jälkeen aloitin varsinaisen kirjoitustyön, joka oli eniten aikaa vienyt yksittäinen osa-alue. Erityisen haastavaksi koin teoriantaustan laatimisen ja diskurssianalyysin käytön sisäistämisen. Varsinaisen aineiston analyysin esittelyn ja johtopäätösten teon koin helpoksi sen jälkeen, kun olin valinnut miten aihetta lähteä käsittelemään ja esittelemään. Päädyin

kirjoitusprosessin aikana käsittelemään aineistoa termien pää- ja aladiskurssikäsitteiden kautta, koska näiden termien avulla pystyn helposti ja selkeästi avaamaan tekemiäni havaintoja. Näiden ilmaisujen kautta on selkeä havainnollistaa minkä hallitsevien diskurssien kautta Keskiaikaa käsiteltiin (päädiskurssit) ja millaisia diskursseja nämä pitivät sisällään, ja millaisia diskursseja syntyi päädiskurssien vuorovaikutuksessa (aladiskurssit).

Tutkimukseni on edennyt hyvin samalla tavoin, kuin mitä Sari Pietikäinen ja Anne Mäntynen kirjoittavat kirjassaan kurssi kohti diskurssia sen olevan. He korostavat tutkimuksen etenemisen olevan lineaarisen käyrän sijaa paremminkin spiraalinen, missä analyysi tarkentuu koko ajan sitä tehdessä, ja erilaiset näkökulmat ja teoriat käyvät vuoropuhelua keskenään.(Pietikäinen, S. & Mäntynen, A. 2009, (141-142.)

4 Tutkimuskysymykset ja tutkimusaineisto

4.1 Tutkimuskysymykset

Käsittelen tutkielmassani alakoulun historian oppikirjoissa rakentuvia kuvia keskiajasta. Tutkin, onko oppikirjojen sisällöissä tapahtunut muutosta edettäessä 1980-luvulta 2000-luvulle. Tutkimukseni kuuluu laadullisen tutkimuksen piiriin. Tärkeimmät tutkimuskysymykseni ovat:

1. Millainen kuva Euroopan keskiajasta oppikirjoissa rakentuu 1980-, 1990- ja 2000-luvuilla?
2. Millaisten diskurssien kautta keskiaikakuvaa luodaan?

Tavoitteenani on etsiä mahdollisia eroja, joita oppikirjoissa esiintyy eri vuosikymmeninä. Tarkastelen millaisia diskursseja kirjoista nousee esiin, ja miten ne vaihtelevat kirjojen välillä. Maalaako jokin kirja keskiajasta kuvan ankeana aikana jolloin ei olisi ollut mukava elää, vai korostuuko kirjoissa keskiajan jalot ritarit ja kauniit linnaneidot? Millaisia muita keskiajan kuvaukseen liittyviä diskursseja tekstissä on löydettävissä? Rajaan tutkimukseni käsittelemään Eurooppaa, mutta poissulkien Suomen keskiajan. Näin aiheesta saadaan eheä kokonaisuus, sillä Suomen keskiaika ja Euroopan keskiaika ajoittuvat niin vahvasti eri tavoin. Muiden maanosien ja kulttuurien historiaan termi keskiaika ei päde.

Tutkimukseni on pääosin perinteinen oppikirjatutkimus. Tutkimuksessa minua ei kiinnosta keskiaika, sen tapahtumat, tai edes mitä niistä kuvataan, vaan se miten keskiaikaa kuvataan. Tarkastelen ilmiön kuvailua, ja siinä tapahtuvia muutoksia. Pyrin jonkin verran pohtimaan miksi keskiaikaa on kuvailtu siten miten sitä on kuvailtu, mutta en pyri kuvailun syiden kokonaisvaltaiseen selittämiseen. Tästä syystä en esimerkiksi ota tutkimusaikavälin opetussuunnitelmia tarkastelun alle. Osaltaan tutkimukseni on myös historiakulttuurin tutkimusta, koska tarkastelen historiakulttuurin tuotosta. Tästä syystä koen tärkeäksi käyttää tietyssä määrin historiatieteen terminologiaa. Tutkimustani voi siis tietyiltä osin pitää historiografisena tutkimuksena.

Ennakko-oletukseni on, että kirjojen väliltä löytyy eroja siitä miten keski-aikaa kuvataan. Nämä oletukset perustuvat ainoastaan omiin muistoihini koulun historian opetuksesta, sekä yliopistossa olo aikani saamaani käsitykseen historian opetuksen kehityskuluista. Uskon

myös, että kahdenkymmenen vuoden aikana oppikirjoissa on tapahtunut muutoksia. Merkitykselliseksi tutkimuksen tekee erityisesti se, että osalle oppilaista alakoulussa saatava opetus keskiajasta jää ainoaksi opetuksesi keskiaikaan liittyen. Keskiakaa ei käsitellä yläkoulun puolella lainkaan, vaan seuraavan vasta lukiossa syvennetään oppilaiden tietoja keskiajasta.

Tutkielman tarkoituksena on lisätä tietoisuutta oppikirjojen sisältöjen merkityksestä ja niiden sisältämistä viesteistä. Oppikirjat on helppo ottaa itsestään selvyytenä, jos niitä ei tarkastele hyvin syvällisesti. Ne kuitenkin usein sisältävät tietoa, joka on päällisin puolin neutraalia, mutta sisältää usein merkityksiä, joilla vaikutetaan asiasta syntyvään kuvaan huomattavan paljon. Ajallisen tarkastelun toin mukaan tutkimukseen koska katson sen tekevän tutkimuksesta huomattavasti hedelmällisempää. On opettavaista nähdä miten oppikirjat ovat muuttuneet 1980-luvulta 2000-luvulle siirryttäessä. Oppikirjojen tutkimuksien merkityksellisyyttä korostaa se, että oppikirjoihin päätyy aina se tieto, jota on omana aikana pidetty niin tärkeänä, että se halutaan siirtää tuleville sukupolville. (Lappalainen 1992, 12).

Lähden tarkastelussani liikkeelle diskursseista, joita kirjat nostavat esiin. Näiden diskursien kautta pyrin hakemaan vastausta siihen millaista kuvaa kirjat käsiteltävästä aiheesta välittävät. Diskursseja vertaamalla ja ryhmittelemällä voidaan tehdä johtopäätöksiä siitä, millaista viestiä oppikirja välittää oppilaalle käsiteltävänä olevasta aiheesta. Tätä kautta saan vastauksia tutkimuskysymyksiini. Diskurssianalyysi toimii tekstin tulkinnassa kehikona jonka puitteissa voin analyysiä tehdä.

Aineistoa tutkittaessa on tärkeää tiedostaa oma perspektiivinsä oppikirjoihin, ja sen suhde muihin perspektiiveihin. Tekstit itsessään viestivät jotain, tekijät ovat yrittäneet viestiä jotain ja oppilaat tulkitsevat näitä tekstejä. (Jokainen näistä näkökulmista on erilainen, eivätkä ne koskaan kohtaa täydellisesti, koska teksteissä on aina kyse tulkinnasta. Åhlberg 1991, 93-95.)

4.2 Tutkimusaineisto

Tutkin WSOY:n alakoulun historianoppikirjoja. En tarkastele kaikkia aikavälin kirjoja, vaan otan jokaisesta tutkimusaikavälin uudesta kirjasta ensimmäisen painoksen. Tätä rat-

kaisua voin perustella sillä, että painosten sisällä kirjoissa ei tapahdu merkittäviä sisällöllisiä eroavaisuuksia.

Airaskorpi Ossi, Hackman Matti, Kinnunen Pertti, Voijola Seija: *Vuosisadat vaihtuvat 6*. WSOY 1987 (Viitteenä lyhenne VV)

Suomela Aaro, Sainio Venla, Tenhunen Pekka, Tommila Päiviö: *Historiankirja 6*. WSOY 1989 (Viitteenä lyhenne HK)

Hanste Tuulikki, Hellström Martti, Jutila Ulla Maija, Plathan Tuula, Probst Ilpo, Rokka Pekka.: *Aikamatka maailman historiaan*. WSOY 1998 (Viitteenä lyhenne AM)

Hanste Tuulikki, Probst Ilpo, Aarras-Saari Ritva, Juutinen Juha, Edgren Helena, Edgren Torsten: *Kauan sitten 2 Suomen ja maailman historia*. WSOY 2006 (Viitteenä lyhenne KS)

Aiemman 1970-luvun puolella tehdyn WSOY:n alakoulun historian oppikirjan jätän tarkastelun ulkopuolelle, koska siinä ei käsitellä Euroopan keskiaikaa omana kokonaisuutena lainkaan, vaan keskiajan ilmiöitä ainoastaan sivutaan osana Suomen historian tarkastelua. Päädyin valitsemaan WSOY:n oppikirjat, koska mielestäni mielekkäintä oli verrata ajallisesti yhden kustantamon sisältä. WSOY:hyn päädyin kahdesta syystä. Se on suuri kotimainen kustantamo, jolla on pitkät perinteet oppikirjojen kustantaja, ja olen itse käyttänyt aikamani WSOY:n historian oppikirjaa.

Kaikki neljä tarkastelun alla olevaa kirjaa pitävät sisällään samantyyppistä sisältöä. Osassa kirjoista keskiajan maailmaa on käsitelty laajemminkin, mutta samat keskeisimmät kappaleet löytyvät kaikista Ulkoasultaan kirjoista eniten poikkeavat Vuosisadat vaihtuvat ja Historiankirja 6, jossa yhden sivun tekstit on jaoteltu kahdelle tai kolmelle palstalle yhden sijaan. Kirjat ovat kovakantisia lukuun ottamatta Vuosisadat vaihtuvat kuutosta, joka on pehmeäkantinen. Sisällöllisesti mielestäni mielenkiintoisin ero löytyy siitä, että Venäjä keskiaikaa on käsitelty 1980-luvulla vielä omana alalukunaan, kun taas myöhemmissä kirjoissa Venäjää hädin tuskin mainitaan. Toinen mielenkiintoinen sisällöllinen ero on Historiakirja 6 sisältämät historiallista metatietoa sisältävät kohdat. Näissä asioiden konteksteja historiallista kontekstia selvennetään, kuten esimerkiksi sitä etteivät ristiretkeläiset pitäneet retkiään ristiretkinä, vaan nimitys on peräisin myöhemmältä ajalta.

Tutkimuksen kaikki kirjat ovat tyypillisiä oppikirjoja ja ne havaitaan välittömästi oppikirjoiksi alettaessa tarkastelemaan niitä. Tutkimusaineistoni osalta oppikirjojen institutionalisoituminen näkyy tältä osin erinomaisen hyvin. Ne ovat hyvin hedelmällistä tarkasteltavaa ennen kaikkea ajallisen muutoksen myötä tapahtuvien rakenteellisten eroavaisuuksien seurauksena. 1980-luvulla ja 2000-luvulla valmistuneiden kirjojen rakenteet visuaaliset ilmeet eroavat toisistaan valtavan paljon.

Taulukko 1. Tutkimuksessa käsiteltävät kirjat ja Euroopan keskiajan käsittelyn osuus niissä.

	Vuosisadat vaihtuvat 6	Historiankirja 6	Aikamatka maailman historiaan	Kauan sitten Suomen ja maailman historia 2
Kokonaissivumäärä	204	227	240	206
Keskiajan osuus	17 (8%)	19 (8%)	19 (8%)	23 (11 %)
Kappaleiden määrä	53	62	85	32
Keskiaikaa käsittelevien kappaleiden määrä	5 (9%)	7 (11%)	9 (11%)	4 (13%)

Sivumäärällisesti keskiaikaa käsiteltiin taulukon 1 mukaisesti. Sivumääriä ei voi kuitenkaan suoraan suhteuttaa toisiinsa, koska kirjoissa olevien tekstein määrät vaihtelevat keskenään huomattavasti. Selkeästi eniten tekstiä pitää sisällään Historiankirja 6. Prosentuaalisesti Kauan sitten 2 pitää sisällään selkeästi suurimman osuuden tekstiä 11 prosentillaan, kun taas Kappaleiden osalta on tehtävissä sama havainto kuin sivumäärien osalta. Suurin ero löytyy kahden uusimman kirjan väliltä. Aikamatka maailman historiaan koostuu 85 kappaleesta, kun taas Kauan sitten Suomen ja maailman historia 2 koostuu 32 kappaleesta. Ero on kylläkin kosmeettinen, sillä kauan sitten kirja on jaettu pääkappaleisiin joiden alla on numeroimattomia alakappaleita, joten todellisuudessa määrä ovat lähempänä toisiaan, kuin mitä taulukko osoittaa. Tarkempi taulukko kappaleista ja otsikoinneista löytyy liitteestä 1.

Vuosisadat vaihtuvat ja Historiankirja 6 pitävät sisällään selkeästi enemmän tekstiä ja vähemmän kuvia per sivu, kuin Aikamatka ja Kauan sitten. Vuosisadat vaihtuvat kirjan keskiaikaosuuden kuvitus koostuu pääosin piirustuksista, kun taas muut tutkimuksen kirjat

sisältävät laajan sekoituksen valokuvia ja piirustuksia. Ulkoasultaan Kauan sitten ja Aikamatka ovat kohtuullisen lähellä toisiaan. Historiankirja 6, Aikamatka ja Kauan sitten 2 sisältävät erillisiä tietolaatikoita, joissa kerrotaan tarinoita, anekdootteja ja muita käsiteltävään aiheeseen liittyviä lisätietoja. Vuosisadat vaihtuvat kirjasarjasta näitä tietolaatikoita ei löydy.

Kirjojen otsikoinnissa toistuvat samat teemat. hallinto, kaupungit, kylät, linnat, ritarit ja ristiretket. (Katso liite 1.) Otsikointi on pääasiassa hyvin neutraalia, eikä erityisen kuvailevaa. Joitain poikkeuksia kuitenkin löytyy kaikista tutkimuksen kirjoista, paitsi Historiankirja 6:sta. Tyypillinen otsikko on esimerkiksi kirjasta Aikamatka maailman historiaan kirjan otsikko Keskiajan kaupungit, toinen tyypillinen otsikko on Ristiretket, nämä molemmat ovat esiintyvät useammassa kirjoissa, joko täsmälleen samanlaisina tai vähän muunneltuina. Kuvailevampia otsikoita edustaa muun muassa Kauan sitten 2 kirjan otsikko Jalot ritarit – Sodan ammattilaiset. Tähän otsikkoon on sisällytetty selkeä arvolataus. Tällaisia otsikoita on hyvin vähän, mutta ne osaltaan elävöittävät kirjoja. Kysyviä otsikoita kirjoista löytyi ainoastaan yksi. Aikamatka kirja kysyy erään yhden kappaleen otsikkona Mil-lainen Eurooppa oli keskiajalla? Historiakirja 6 otsikointi erottuu poikkeuksellisen neutraalina ja pidättyväisenä, ja koostuu useimmiten vain yhdestä sanasta. Otsikot on analysoitu samoin kuin varsinainen leipäteksti, ja niitä käsitellään tarkemmin kappaleessa viisi.

Käsiteltävistä oppikirjoista kahdella uusimmalla löytyy kaksi yhteistä tekijää. Pääosin oppikirjoja ovat siis tehneet eri työryhmät, mikä tarjoaa mielestäni hedelmällisen lähtökohdan analyysin toteuttamiselle. En ole perehtynyt kirjojen tekijöiden taustoihin. Huomioitavan arvoista kuitenkin on naisten asema kirjojen tekoryhmissä. Suurin osa kirjojen tekijöistä on ollut miehiä, mutta naisiakin löytyy. Kirjoittajien sukupuolten ja kirjoitettavan tekstin suhdetta voisi pohtia tarkemminkin, mutta se ei lukeudu tämän tutkimuksen ongelmanasetteluun.

5 Aineiston analyysi

Tässä kappaleessa esittelen ja perustelen tutkimusaineistosta tekemiäni havaintoja. Ensiksi esittelen löytämäni diskurssit joita tarkastelen, jonka jälkeen siirryn käsittelemään niitä oppikirjakohtaisesti.

Aineistoa luokitellessa ja analysoidessa esiin nousi neljä selkeästi toisistaan erottuvaa ja jatkuvana teemoina esiintyvää diskurssia. Kyseiset diskurssit olen nimennyt seuraavasti: Ankeuden diskurssi, hengellisyyden diskurssi, vallan diskurssi ja ihannoinnin diskurssi. Diskurssien nimet olen tutkijana konstruoinut sellaisiksi, kun ne ovat minulle aineistosta nousseet. Kaikkia näitä diskursseja esiintyi tutkimissani kirjoissa, mutta niiden esiintymistavat ja määrät vaihtelivat suuresti. Aineistossa esiintyvät diskurssit ovat osin päällekkäisiä, sillä esimerkiksi samoissa tekstipätkissä voidaan korostaa sekä keskiajan valtataisteluja että keskiaikaa syvästi hengellisenä kirkon johtamana aikakautena. Päädyin valitsemaan nämä diskurssit, koska ne olivat läpi koko tutkimusalueen kulkevia diskursseja, joiden kautta kirjat pääosin rakentavat kuvaa keskiajasta. Käytän tässä kappaleessa esiintyvistä diskursseista tutkimuksessa nimitystä päädiskurssi. Näiden neljän päädiskurssin sisällä esiintyvistä diskursseista ja diskurssien vuorovaikutuksessa syntyvistä uusista diskursseista käytän nimitystä aladiskurssi.

5.1 Ankeuden diskurssi oppikirjoissa

Ankeuden diskurssilla viitataan tekstiin, jossa rakennetaan kuvaa keskiajasta aikakautena, jolloin ei olisi ollut mukava elää. Ankeuden diskurssissa keskiajasta rakennetaan levotonta, raskasta ja tavallisen ihmisen kannalta kurjaa ajanjaksoa. Tähän liittyy näkemys pimeästä keskiajasta. Ankeuden diskurssia esiintyy useimmiten tavallisten ihmisten arjen kuvailusta, mutta myös keskiajan tapahtumahistoriaa tarkastelevissa kappaleissa on tähän diskurssiin mahtuvia ilmauksia havaittavissa. Ankeutta kuvaavalle diskurssille oli tyypillistä kurjuuden painottuminen juuri tavallisiin ihmisiin. Ihmisten arkea kuvailtaessa teksteissä esiintyy hyvin usein ankean arjen aladiskurssi.

5.1.1 Vuosisadat vaihtuvat 6

Ankeuden diskurssi korostuu voimakkaasti tavallisten ihmisten arkea kuvattaessa. Heidän asemansa ja velvollisuutensa kuvataan varsin raskaana taakkana. Tavallisesta elämästä rakennetaan kuvaa ankeana tasaisena taaperruksena, jossa on hyvin vähän varsinaista riemua tuomaan iloa arjen keskelle.

Talonpojilla oli yleinen päivätö~~velvoite~~, joka oli 3-4 miestyöpäivää viikossa. Se ei sinänsä ollut raskasta, sillä olihan perheissä yleensä useita miehiä. Lääninherra saattoi kuitenkin esittää lisävaatimuksia, esimerkiksi urakaluontoista pellonraivausta, joka ylitti päivätyöhön varatun ajan. Silloin omien peltujen hoito jäi vähemmälle. Talonpoikien oli täytettävä päivätövelvollisuutensa myös katovuosien aikana ja kulkutautien riehussa. (VV 1987, 87.)

Ihmisen asema nähdään hyvin stabiilina eikä heillä ole vaihtoehtoja, kuin totella valtiastaan. Heidän tulee toteuttaa ylempiarvoistensa tahtoa, vaikka siitä olisi heille tai heidän perheilleen suurta haittaa. Talonpojan tavanomaista elämää ei kuitenkaan rakenneta liian synkeää kuvaa, vaan heidän normaalia työtaakkaa kuvataan varsin kohtuulliseksi, mutta he ovat voimakkaasti alisteisessa asemassa, ja he joutuvat toimimaan täysin herransa oikkujen varassa. He tekevät normaalisti kohtuullisen määrän töitä, mutta he voivat joutua tekemään huomattavasti suurempiakin työmääriä. Suurimmaksi ongelmaksi maalataan se, että heidän piti huolehtia velvollisuuksistaan maanomistajaa kohtaan silloinkin kun he ja heidän perheensä kärsivät luonnon mukanaan tuomista ongelmista.

Ankeaa arkipäivää paettiin juhlimalla elämän pieniä tapahtumia, kuten jonkun kyläläisen avioliittoa, lapsen syntymää tai sadonkorjuuta. (VV 1987, 88.)

Kirjassa konkreettisesti todetaan tavallisten ihmisten arjen olleen ankeaa, jossa heidän ainoa piristyksensä oli aina silloin tällöin tapahtuvat juhlat. Kirjassa rakennetaan ihmisten elämästä hyvin ankeaa kuvaa, eikä siinä sanallakaan huomioida sitä että tuona aikana eläneet ihmiset eivät pitäneet omaa elämäänsä mitenkään poikkeuksellisen kurjana. Heidän elämänsä oli sitä elämää, jota he olivat aina eläneet. Ankeuden diskurssin yhteydessä esiintyykin kaikissa tutkimuksen kirjoissa oma ankean arjen aladiskurssi, jossa ankeus liitetään suoraan tavallisten ihmisten arkeen. Yllä olevassa tekstinäytteessä se näkyy suoraan toteamalla arki ankeaksi.

Juhlilla oli oma merkityksensä osana tavallisen kansan elämää. Kirkolliset juhlat olivat todella tärkeitä, mutta myös maalliset riemunaiheet, kuten esimerkiksi sadonkorjuu oli kylässä aina merkittävä tapahtuma, jota juhlistettiin koko yhteisön voimin. Arjen keskellä otettiin ilo irti kaikista suuremmista syistä juhlia.

*Ensimmäiset sairastuneet tunsivat olonsa heikkenevän ja havaitsivat iholleen kohoavat paiseet, jotka alkoivat muuttua mustiksi. Muutamien päivien kuluttua he makasivat vuoteessa tuskin enää tajuissaan kuolemaa odottaen. Ihmiset suojasivat suunsa ja sie-
raimensa liinoilla ja istuskelivat kuuman takan ääressä koettaen torjua tautia, mutta mikään ei auttanut. Tauti levisi saastuneen juomaveden välityksellä tai ravintoon joutuneen bakteerin avulla. Tartuntavaara piili kaikkialla. (VV 1987, 96-97.)*

Mustasta surmasta kertova kappale maalaa tilanteesta todella lohdutonta, ja jopa pelottavan synkkää kuvaa. Kuvailemalla niitä kokemuksia, joita sairastuneet ja aikakaudella eläneet ihmiset kokivat, saadaan keskiajan rutto epidemiasta rakennettua todella lohduton kuva. Poikkeuksellisen synkäksi kuvauksen tekee se, miten siinä korostetaan, että mikään ei auttanut ruttoa vastaan, ja vaaran piilevän kaikkialla.

Musta surma on yksi ihmiskunnan historian suurimmista tragedioista. Euroopan väestö pieneni yli kolmanneksella. Kirjassa kuitenkin huomioidaan ruton kauheuden ohella sen positiivisia vaikutuksia Euroopan kehitykselle. Rutto muun muassa poisti Euroopan ylikansoittumisen. Tämän seurauksena Eurooppaan syntyi työvoimapulaa, joka osaltaan paransi tavallisten ihmisten elämää. Kirja rakentaa rutosta kuvaa tuhoavana, mutta myös muutosta tuottavana voimana.

Kolmas merkittävä ankeuden diskurssin esiintyminen tapahtuu ristiretkiä käsittelevän kappaleen yhteydessä Ristiretket ja ristinritarit nimisessä kappaleessa. Jerusalemin valtausta kerrotaan muun muassa seuranneen hirveän verilöylyn. Kappaleessa on myös paljon hengellisyyden ja vallan diskursseihin liittyviä osia, ja Vuosisadat vaihtuvat kirjassa ristiretkiä onkin kuvattu varsin positiiviseen sävyyn verrattuna muiden kirjojen huomattavasti synkempään käsittelytapaan.

5.1.2 Historiankirja 6

Historiankirja 6 jatkaa samalla linjalla kuin Vuosisadat vaihtuvat korostaessaan keskiajan ankeita piirteitä erityisesti tavallisten ihmisten arkea kuvatessa, mutta Historiankirja 6 korostaa vielä vuosisadat vaihtuvat kirjaa voimakkaammin muiden keskiajan ulottuvuuksien huonoja puolia.

Keskiajan kuluessa tuli vähitellen yleiseksi käsitys, että kaikki maa kuului yksinomaan kuninkaalle, kirkolle tai ylimyksille. Tämä merkitsi sitä, että talonpoika ei enää omistanut maataan. Vähitellen hänen asemansa heikkeni niin, että hän ei saanut muuttaa pois tilaltaan. Talonpojasta oli tullut maaorja, hänet oli »sidottu turpeeseen». Yksi helpotus maaorjaksi joutuneella talonpojalla kuitenkin oli: hän oli vapaa asepalveluksesta. Pahinta maaorjuus oli Etelä- ja Itä-Euroopassa. Englannista se puuttui lähes kokonaan. Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa talonpoika ei koskaan joutunut maaorjuuteen. (HK 1989, 97.)

Historiankirja 6 kuvaa talonpojan asemaa keskiajalla hyvin ankeaksi. Talonpojan asema kuvataan hitaana laskeutumisena orjuuteen. Kirja ei kuitenkaan maalaa maaorjuudesta puhtaan negatiivista kuvaa, vaan huomauttaa, että orjuus vapautti sotimisesta. Toisaalta kirjassa käytetään hyvin vahvasti värittyä kieltä. Kirjassa muun muassa käytetään adjektiivia *pahinta* kuvattaessa maaorjuuden laajuutta Etelä- ja Itä-Euroopassa. Pohjoismaissa ja Englannissa vähemmän esiintynyt maaorjuuden vähäisempi esiintyminen kuvataan todella hyvänä asiana, kun tekstissä todetaan, että talonpoika ei joutunut maaorjaksi.

Synkeät näkemykset keskiajasta ulottuvat Historian kirja kuudessa aateliston elämänpäähän. Vuosisadat vaihtuvat kirjan keskittyessä enemmän tavallisten ihmisten arjen kurjuuden kuvan rakentamiseen Historiankirja 6 laajentaa ankean arjen aladiskurssia vahvasti aateliston keskuuteen. Tämä osaltaan voimistaa kirjassa esiintyvää ankeuden diskurssia, kun se ulottuu kansan lisäksi ylhäisön arjen piiriin.

Linnan huoneissa on suuria takkoja, joissa talvisin roihusivat komeat pystyvalkeat. Polttopuuta kului paljon, mutta sittenkin linna oli kylmä; kun tuli sammui, ei takkoja voitu sulkea pelleillä, koska niitä ei ollut. Monessa linnassa niin isännät kuin vieraat ahtautuivat samaan vuoteeseen turkisten alle, jotta lämpöä olisi ollut enemmän. Linnojen lattiat oli katettu taljoilla ja turkiksilla ja seinillä oli ryijyjä estämässä

hohkaavaa kylmyyttä. Kun kesä saapui, pysyi linna silloinkin pitkään viileänä. Pak-suihin seiniin kertynyt kylmyys haihtui hitaasti. (HK 1989, 100)

Linnaa ei kuvata pelkkänä komeana asumuksena, jossa aatelisto viettää ylellistä elämää. Linnassa asuminen ei nähdä puhtaasti miellyttävänä elämänä, vaan paremminkin linnasta välitetään kuvaa kylmänä ja kolkkona asuinpaikkana. Teksti välittää aavistuksen ristiriitaista sanomaa kuvailemalla linnojen takkojen komeita valkeita, mutta kuvailun sävy on pääosin voimakkaan negatiivinen. Linnan arjen kuvailussa ei myöskään mennä samalle romantisoinnin tasolle kuin esimerkiksi Vuosisadat vaihtuvat kirjassa, vaan arki nähdään tasaisena tallaamisena, jonka piristykseenä olivat uutisia ja viihdytystä tuovat trubaduurit. Linna itsessäänkin kuvataan ennen kaikkea sotaa varten laadittuna asumuksena, missä käytännöllisyys tuli mukavuuksien edelle. (HK 1989, 100.)

Voimakkaimmilleen ankean keskiaikakuvan rakentaminen nousee ristiretkiä kuvattaessa. Kirjassa välitetään niistä kuvaa tapahtumana, jossa ei ollut juurikaan mitään hyvää, vaan ainoastaan turhina väkivaltaisina sotina, joissa kuoli valtavan paljon ihmisiä.

Konstantinopoliin saapui ensimmäisenä retkeläisten kuriton etujoukko. Kaupunkilaiset laivasivat sen kiireesti Bosporin toiselle rannalle, missä turkkilaiset tekivät näistä onnettomista pyhiinvaeltajista nopeasti lopun. (HK 1989, 117)

Surkein oli lasten ristiretki, Suuret joukot ranskalaisia ja saksalaisia lapsia saapui (1212) Välimeren rannikolle uskoen, että vedet aukeaisivat heidän edessään Palestiinaan saakka. Näin ei tapahtunut, ja lapset päättyivät lopulta orjamarkkinoille. (HK 1989, 118.)

Ristiretket kuvataan hirveinä tapahtumina, joissa ihmiset todella kärsivät. Lasten ristiretkien kuvaaminen surkeimpana korostaa tätä näkemystä, eikä kuvauksen ensimmäisen ristiretken etujoukkion jäsenten kohtaloista poikkea tästä kovinkaan paljoa. Ristiretkien positiiviset vaikutukset jätetään lähes kokonaan kuvaamatta, ja muun muassa Konstantinopolin romahdaminen asetetaan suurelta osin ristiretkien syyksi. Ristiretket nostetaan kirjassa voimakkaasti paavin arvovaltaa murentaneeksi tapahtumaksi, joka osaltaan kiihdytti keskiajan päättymistä. Ristiretkien yhteydessä esiintyy usein diskurssia, josta voidaan puhua kauheiden ristiretkien aladiskurssina, jossa ankeuden diskurssiin sekoittuu myös hengellisyyden ja vallan diskursseja. Tätä aladiskurssia esiintyi runsaasti erityisesti Historiankirja 6 kirjossa.

Ankeuden diskurssi on Historiankirjan kuudessa hyvin vahvasti esillä. Se esiintyy kirjassa voimakkaammin ja laajemmin kuin yhdessäkään muussa tutkimukseen liittyvässä kirjassa. Ankeus on hallitseva teema koko kirjan keskiaikaa käsittelevässä osiossa, ja tämän seurauksena keskiaikaa ihannoivaa diskurssia esiintyy kirjassa todella vähän.

5.1.3 Aikamatka maailman historiaan

Ankeuden diskurssi on edelleen voimakkaasti esillä Aikamatka maailman historiaan kirjassa, mutta se ilmenee eri muodoissa ja vaimeammin, kuin 1980-luvulla julkaistuissa WSOY:n aiemmissa kirjoissa. Ankeutta ei tuoda samalla tavalla lukijan lähelle kuin esimerkiksi historiankirja kuudessa, mutta kurjuudesta ja kurjistumisesta silti kerrotaan hyvin kattavasti.

Tuhat vuotta sitten Eurooppa oli hyvin toisenlainen kuin nykyisin. Tiheissä ikimetsissä risteili kapeita kärrykeitä ja roomalaisten vanhoja sotilasteitä, joista talonpojat olivat repineet kivet omiin tarpeisiinsa niin, että jäljellä oli vain mutaiset urat. (AM 1998, 174.)

Siirtyminen antiikista keskiaikaan kuvataan murheelliseksi, ja huolten täyttämäksi aikakaudeksi. Aikamatka maailman historiaan kirjassa keskiajan alkua kuvataan aikakautena, jolloin antiikin loisto hävisi, ja Eurooppaa ympäröi suuri joukko vihollisia. Keskiaikaan siirtymistä kuvataan tietyllä tavalla eräänlaisena antiikin rappeutumisena ja laskeutumisena vähemmän sivistyneelle aikakaudelle. Edeltävä esimerkki heijastelee, jopa eräänlaista konkreettista synkkyyttä kuvaillessaan keskiaikaisia tiheitä ikimetsiä rappeutuvine teineen, josta välittyvä mielikuva on lähes aavemainen.

Kun ensimmäinen vuosituhut läheni loppuaan, Brittein saarilla oli monta pientä kuningaskuntaa, ja ryöstelevät viikinkijoukot pitivät saaren asukkaita kauhun vallassa. (AM 1998, 180.)

Uutena asiana kirja keskittyy korostamaan viikinkejä, ja viikinkien aiheuttamaa pelkoa Euroopassa. Viikingit kuvataan hurjina satureina, mutta heistä muistetaan mainita se seikka, että he kulkivat välillä myös kauppiaina. Viikinkien mukaantulo kattavana uutena teema toi ankeuden diskurssiin uusia elementtejä, mutta aihetta käsiteltiin monipuolisesta

näkökulmasta eivätkä viikingit teemana varsinaisesti rakenna aiempaa synkempää kuvaa keskiajasta.

5.1.4 Kauan sitten 2

Kauan sitten 2 kirjassa ankeuden diskurssi esiintyy edelleen hyvin voimakkaasti, ja samoissa teemoissa kuin aiemmissa kirjoissa. Ankeutta kuvataan esiintyneen ennen kaikkea sotien osalta, mutta se kuvattiin myös osaksi tavallisten ihmisten arkipäivää.

Kuolema oli keskiajalla jokapäiväinen tuttu. Paljon lapsia kuoli tauteihin, joihin ei vielä tunnettu parannuskeinoja, ja aikuistenkin elinikä oli lyhyt. (KS 1998, 18.)

Lapsikuolleisuuden kuvaaminen on voimakas tehokeino korostaa keskiajasta saatavaa ankeaa kuvaa. Lisäksi tekstissä korostuu keskiaikaisen lääketieteen alhainen taso, kun todetaan, ettei tauteihin vielä tunnettua parannuskeinoja. Keskiajasta luodaan kuvaa eräällä tavoin sairaana aikakautena, jolloin sairaudet tappoivat ihmisiä ilman, että heillä olisi ollut kunnollisia mahdollisuuksia taistella vastaan. Kuoleman läheisyys oli useissa kirjoissa esillä osana keskiajan ankeutta muodostaen oman kuoleman aladiskurssinsa. Kuoleman aladiskurssi kuului pääosin ankeuden diskurssin piiriin, mutta sitä esiintyi myös hengellisyyden diskurssin yhteydessä

Monet halusivat vapauttaa Jerusalemin, mutta monet halusivat vain seikkailia ja ryöstellä itämaiden rikkauksia. Kaikkein kauhein oli lasten ristiretki vuonna 1212. Paavi oli antanut koota tuhansia köyhiä ja orpoja lapsia, jotka vaelsivat jalkaisin halki Euroopan. Moni kuoli jo matkalla tauteihin ja nälkään. Aina uuteen kaupunkiin tultuaan he kysyivät toiveikkaina: "Joko nyt olemme Jerusalemissa?" Välimeren rannalle tultuaan he pettyivät, sillä meri ei revennytkään kahtia heidän edessään, niin kuin heille oli luvattu. Lapset nousivat orjakauppiain laivoihin. Moni heistä hukkui myrskyissä. Loput myytiin orjiksi. (KS 2006, 27.)

Ristiretkiä käsitellään Kauan sitten kirjassa voimakkaan ankeuden diskurssin kautta. Kirjassa käytetään, jopa poikkeuksellisen voimakasta sanankäännettä. Erityisesti ilmaisu kaikkein kauhein muodostaa jo oman kauheuden aladiskurssin, joka maalaa keskiajasta huomattavasti ankeuden diskurssia synkeämpää kuvaa. Tässä, kuten monissa muissa keskiajan

ankeuteen liittyvissä diskursseissa on mukana myös hengellisyyden diskurssiin liittyviä elementtejä. Tässä yhteydessä viitataan raamatun tapahtumiin, ja Jerusalemin vapauttamiseen. Ankeuden diskurssiin hyvin tyypillisesti kuuluva kurjuuden korostaminen näkyy yllä olevassa lainauksessa hyvin siinä, että lasten ristiretkelle osallistuneiden lasten kerrotaan olleen köyhiä ja orpoja.

Ristiretkistä ei kuitenkaan välitetä pelkästään synkkää kuvaa vaan. ristiretkiä käsitellään kirjassa myös ihannoinnin, hengellisyyden ja vallan diskurssien puitteissa. Ristiretkille lähtijöitä kuvattiin kirjassa muun muassa seikkailunhaluisina aatelinuorukaisina, mikä rakentaa ristiretkiin osallistujista täysin päinvastaista kuvaa, kuin mitä kirja välitti puhuesaan köyhistä ja orvoista lapsista. Seikkailunhaluiset aatelinuorukaiset ovat selkeästi ihannoinnin diskurssiin liittyvä ilmaisu. Kirjassa lisäksi todetaan ristiretkien olleen Eurooppalaisille ritareille silmiä avaava kokemus. Ritarit olivat pitäneet itseään huomattavasti arabeja sivistyneempinä, mutta ristiretkien myötä ritarit havaitsivat tilanteen olevan päinvastainen. Tässä osaltaan korostuu keskiajan Euroopan ankeuden kuvaus. Euroopan sivistyneistön hämmennys ”barbaarien sivistyksestä” kuvastaa hyvin sitä, miten keskiajasta rakennetaan kuvaa takapajuisena aikakautena.

5.2 Ihannoinnin diskurssi oppikirjoissa

Keskiaikaa ihannoiva diskurssi korostaa keskiajasta niitä puolia joita nähdään esimerkiksi viihdeteollisuuden parissa. Ihannoinnin kautta keskiajasta rakennetaan komeiden linnojen ja jalojen ritarien aikakautta, jolloin taisteluissa oli kunniaa ja sotureille kunniakkaat arvot olivat kaikki kaikessa. Erityisesti keskiaikaa ihannoivaa diskurssia esiintyi aatelistosta ja linnoista kertovien kappaleiden parissa. Ihannoinnin diskurssin piiriin kuuluvat ne tekstin osat joissa keskiajasta rakennetaan kuvaa aikakautena, joka oli hienoa ihanteiden ja arvojen täyttämää aikaa. Samalla ulotan sen piiriin tekstit, joissa jotkin keskiajan piirteet idealisoidaan, ja kuvataan vahvasti positiivisessa valossa. Ihannoin diskurssissa näkyy voimakkaasti medievalismin vaikutus, jossa keskiajasta rakennetaan romanttista ja osin mystistä kuvaa. (Mattila 2005, 14.)

5.2.1 Vuosisadat vaihtuvat 6

Keskiaikaa ihannoivaa diskurssia esiintyi kirjassa erittäin vähän. Korostettaessa keskiajan mukavuuksia muun muassa aateliston osalta, kirja nostaa esiin myös ne epämiellyttävät seikat jonka varaan nämä mukavuudet rakentuivat.

Elämä Keski-Euroopan linnoissa oli yllleistä. Linnanherrat olivat rikastuneet verottamalla lääninsä talonpoikia. Tämän varallisuutensa ansiosta he olivat voineet rakennuttaa mahtavia linnoja asunnoikseen. (VV 1987, 89.)

Ruokaa ja juomaa oli aina tarjolla. Linnanherra ja hänen vaimonsa pukeutuivat vain parhaisiin kankaisiin, silkkiin ja samettiin. Viitat ja liivit somistettiin ketun-, näädän-, ja oravannahoilla. Monen Suomen alueella kaadetun turkiseläimen nahka päätyi eurooppalaisen ruhtinaan hartioille. (VV 1987, 89.)

Aateliston elämä keskiajalla kuvattiin hyvin ruusuisena. Heillä oli paljon valtaa ja mukavuuksia, mutta vain vähän velvollisuuksia. He asuivat tyylikkäässä linnoissa, pukeutuivat parhaisiin vaatteisiin eikä ruuan tai juoman puutteesta kärsitty. Aateliston elämää kuvattaessa näkyy huomattava kontrasti verrattaessa tavallisen kansan arkeen. Aateliston elämä oli ainaista yltäkylläisyyttä, kun taas tavallisen kansan arjesta rakennetaan kuvaa jatkuvana taisteluna puutetta vastaan. Kontrastia lisätään korostamalla sitä tosiasiaa, että aatelisto vaurastui ja eli juuri talonpoikien kustannuksella.

Turnajaisten voittaja sai usein palkinnoksi rahaa ja sankarin maineen. Linnanherra järjesti turnajaisten kunniaksi mahtavat juhlat jonne voittaja kutsuttiin kunniavieraksi. (VV 1987, 91.)

Turnajaisia voidaan pitää keskiajan ritarillisuuden ja ritarikulttuurin huipentumana. Tapah- tumasta rakennetaan kuvaa hienona jopa jalona tapahtuma, jonka voittajista tuli suuria sankareita. Turnajaisissa saavutettu maine ja kunnia rinnastetaan vähintään yhtä merkittäväksi palkinnoksi kuin turnajaisissa jaettava rahapalkinto. Turnajaiset ovat tärkeä viihdetapahtuma, joissa loistamalla ritarit pystyivät saavuttamaan legendaarisen maineen varsinaisten sotien ulkopuolella. Turnajaisiin liittyvissä teksteissä esiintyi useimmiten kunniakkaiden turnajaisten aladiskurssi.

Vuosisadat vaihtuvat kirjassa huomioidaan turnajaisten karu puoli ja kirjassa todetaan, että turnauksissa tapahtui usein vakavia loukkaantumisia ja kuolemia. (VV 1987, 90.) Varsinai-

seen ritarikulttuurista, ja sen vaikutuksista keskiaikaan ei kirjassa puhuta. Vuosisadat vaihtuvat kirjalle on hyvin tyypillistä se, että keskiaikaa ei varsinaisesti ihannoida, vaan kirjassa keskiajasta löydetään hyvin usein tapahtumien karut puolet. Ylhäisön mukava elämä on mukavaa vain heille, ja senkin nähtiin sisältävän omia negatiivisia puolia.

5.2.2 Historiankirja 6

Ihannonnin diskurssia esiintyy Historiankirja kuudessa todella vähän, ja se painottuu hyvin vahvasti Kaarle Suuresta kertovaan kappaleeseen. Kaarle Suurta kuvataan suurena johtajana, joka oli vahvasti luomassa nykyistä Eurooppaa.

Lännessä Kaarle Suurta verrattiin kuitenkin keisari Augustukseen, ja tehokas hallitsija hän olikin. (HK 1989, 92.)

Kaarle Suuren pyrkimyksenä oli toteuttaa hallinnossa ja oikeudenkäytössä niin alhaisten kuin ylhäisten yhdenvertaisuus. (HK 1989, 93.)

Kaarle Suuri kuvataan keskiajan merkittävimpänä ja hyvin edistyksellisenä kuninkaana, joka pyrki kehittämään valtakuntaansa ja koko Eurooppaa hyvin voimallisesti ja päämäärätietoisesti. Kaarlen kuvataan omanneen niitä ihanteita, joista monet ovat keskeisiä vielä tämän päivän yhteiskunnassa. Kaarle Suuri kuvataan kirjassa todellisena suurmiehenä, jota kannattaa ihailua ja arvostaa. Hänet nostetaan harvojen todella ihailua ansaitsevien hallitsijoiden joukkoon. Kaarle Suuren kohdistunut ihannointi korostuu kirjan varsin negatiivisen keskiaikakuvan keskellä ja on osa kirjoissa esiintynyttä hallitsijoiden aladiskurssia, jossa vallan diskurssiin sekoittui useimmiten ihannonnin, mutta välillä myös ankeuden diskursia.

Euroopan kauppa vilkastui 1200-luvulla. Uusia kaupunkeja syntyi tuhansia ja vanhat alkoivat jälleen elää. Niitä perustettiin runsaasti myös Itämeren piiriin ja muutamia Suomeenkin. (HK 1989, 104.)

Keskiajan loppupuoli kuvataan kirjassa hieman positiivisempänä ajanjaksona, mutta tässäkin edelleen viitataan keskiajan kurjuuteen, kuvaamalla sitä miten kaupungit alkoivat jälleen elää. Kaupunkikulttuurin vilkastuminen keskiajan loppupuolella kuvataan kuitenkin

vahvasti positiivisena asiana, samalla kuitenkin sen nähdään maalailleen keskiajan päättymistä.

5.2.3 Aikamatka maailman historiaan

Aikamatka maailman historiaan kirjassa keskiaikaa ihannoivaa diskurssia esiintyy huomattavasti enemmän kuin 1980-luvulla painetuissa WSOY:n historian oppikirjoissa. Tähän vaikuttaa muun muassa se, että tiettyjä aiheita, kuten esimerkiksi ritareita ja kuningaskuntien syntyä käsiteltiin aiempaa kattavammin.

Aikamatka maailman historiaan kirja poikkeaa sisällöltään ja kielenkäytöltään verrattuna 1980-luvulla tehtyjä Historiankirja 6:teen ja Vuosi vaihtuvat 6:teen Aikamatkassa käytetään runsaammin ihannoivaa diskurssia. Kirjan rakentamaan kuvaan vaikuttaa todella paljon kirjassa esiintyvät tietolaatikat, joista osan yläotsikkona toimii: Hauska tietää. Näiden laatikoiden kautta välitetään tietoa poikkeavalla tavalla muihin kirjoihin verrattuna. Hauska tietää –laatikoiden kautta tulee aiheen käsittelyyn lisää keveyttä, ja jopa huumoria. Tietolaatikoissa käsitellään hauskojen anekdoottien lisäksi vakavia asioita, joten laatikoiden vaikutus ei ole pelkästään historiaa ”kiillottava”.

Keskiajalla Neitsyt Maria oli suuren ihailun ja palvonnan kohde. Osa tästä ihailusta kohdistui myös maallisiin naisiin. Ritarien tuli kohdella naisia suojellen ja kunnioittaen. (AM 1998, 187.)

Hänen piti olla uskollinen kuninkaalleen, urhoollinen taistelussa, ja hänen piti suojella alaisiaan ja varsinkin heikkoja sekä puolustaa kristinuskoa. Kaikkein tärkein sääntö oli kuitenkin uskollisuus kuningasta kohtaan. (AM 1998, 186.)

Ritarit ovat yksi keskiaikaa voimakkaimmin määrittävistä ilmiöistä. Ritarit kiiltävine haarniskoineen ja jaloine ihanteineen ovat yksi keskiajan voimakkaimmin romantisoituja näkökulmia. Ylläolevissa esimerkeissä on havaittavissa, miten tekstit korostavat juuri näitä arvoja ja ihanteita. Ritareita kuvataan uskollisina jaloina henkilöinä, jotka kohtelivat naisia ja heikompiään kunnioittavasti sekä puolustivat näitä. Ritareihin yhdistetyt hyveet olivat juuri niitä arvoja, joita keskiajalla ja vielä tänä päivänä pidetään korkeassa arvossa.

Naiset olivat ihailun kohteena ja heiltä edellytettiin tiettyjä hyveitä ja taitoja. Naisten tuli pitää huolta kodista, tehdä käsitöitä ja olla harrastunut musiikin saralla. Suurimpana naisihanteena keskiajalla oli Neitsyt Maria. Aikamatka maailman historiaan kirjassa kuvataan aatelistytön ja -pojan elämää ja arkea hyvin vahvasti ihannoiden, ja heidän arjestaan maalaetaan jopa romanttista kuvaa. Ylhäisön arki ylipäättään kuvataan sellaisena, joka on tavoittelemisen arvoista vielä tänäkin päivänä. Ritareihin kohdistuvat ihailu korostuu hyvin niitä käsittelevän kappaleen otsikossa, joka on ”Ritari, kunnia ja uskollisuus”. Ritarit rinnastetaan otsikossa suoraan kahteen suureen yleisesti tunnustettuun hyveeseen. Kappaleen otsikko toimii erinomaisena esimerkkinä ritareihin kohdistuvasta ihannoinnin diskurssista, joka muodostaa oman jalojen ritarien aladiskurssin.

Ne, jotka palasivat hengissä ristiretkiltä, kertoivat kotona uskomattomia tarinoita idän kaupunkien ihmeistä, hienoista tavoista ja tavaroista. Linnojen liepeille syntyneet kylät ja pienet kaupungit vaurastuivat, kun ristiretkeläiset kulkivat niiden kautta, yöpyivät, söivät ja toivat kauppatavaraa idästä. (AM 1998, 190.)

Tekstinäyte nostaa esiin eräänlaista keskiajan taianomaisuutta. Ristiretkiltä palanneiden ihmisten uskomattomat tarinat ja idän ihmeet luovat selkeästi kuvaa romanttisesta aikakaudesta, jolloin maailma oli täynnä kaikkea uutta ja ihmeellistä, joka vain odotti löytäjänsä. Tässä yhteydessä ihannoinnin diskurssi kytkeytyy ankeuden diskurssiin, koska lause aloitetaan toteamuksella, että kaikki eivät palanneet kotiin. Aikamatkan rakentama kuva ristiretkistä poikkeaa esimerkiksi Vuosisadat vaihtuvat kirjan kuvaan hyvin paljon, sillä Aikamatka kirjassa käytetään vahvasti ristiretkiä ihannoivaa kieltä, ankeuden hengellisyyden ja vallan diskurssien lisäksi.

5.2.4 Kauan sitten 2

Ihannoinnin diskurssi esiintyy kaikista kirjoista voimakkaimmin juuri Kauan sitten 2 kirjassa. Tähän vaikuttaa ennen kaikkea kirjan käsittelemät asiat, mutta myös aiempien aiheiden osalta käsittelyssä löytyy uusia piirteitä aiempiin kirjoihin verratessa.

Kaarle piti tärkeänä opiskelua ja koulutusta. Hän halusi sivistää kansaansa ja tehdä maastaan muinaisen Rooman veroisen valtakunnan. (KS 2006, 17.)

Kaarle Suurta ihailtiin kuten muissakin kirjoissa, jossa häntä on käsitelty. Kauan sitten kahdessa hänestä rakennetaan, kuitenkin vielä jonkin verran muita kirjoja ihailevampaa kuvaa. Hänestä tehdään eräänlainen sivistysjohtaja, joka arvosti koulutusta ja yritti nostattaa valtakunnassaan antiikin tasoista sivistystä ja korkeakulttuuria.

*Tämä vanha runo kertoo siitä, että ritarin piti olla paljon muutakin kuin ammatti-
taistelija. Hänellä piti olla kauniit käytöstavat, hänen piti olla armelias, jalo luotet-
tava ja oikeudenmukainen. Hänen tehtävänsä oli myös suojella naisia ja muita heik-
koja ja palvella uskollisesti ihailemaansa linnanrouvaa. (KS 2006, 23.)*

Esimerkissä puhutaan ritarista voimakkaan ihailevaan sävyyn. Ritareihin liitetään suuria määri hienoja suuressa arvossa pidettäviä ominaisuuksia. Ritareita kuvataan jaloiksi, uskollisiksi, oikeudenmukaisiksi ja armeliaiksi. Kirjan rakentama kuva on varsin romanttinen. Mielenkiintoisena erotuksena Aikamatka maailman historiaan kirjaan on se, että Aikamatkan korostaessa uskollisuutta kuningasta kohtaan Kauan Sitten 2 kirjassa tärkeää on uskollisuus ihailun kohteena olevaa linnanrouvaa kohtaan. Tältä osin Kauan sitten 2 menee ritareiden ihannoinnissa vielä selkeästi Aikamatka maailman historiaan kirjaa pidemmälle.

Ritarit ja heidän arvomaailmansa olivat kirjassa erityisen ihailun kohteena. Heidän osaltaan ihannoinnin diskurssi korostui hyvin voimakkaasti. Samalla tavoin kuin Aikamatka maailman historiaan kirjassa myös Kauan sitten kirjan ritareita käsittelevän kappaleen otsikko sisälsi hyvin selkeästi ihannon diskurssiin kuuluvia ilmaisuja. Kappaleen otsikko oli Jalot ritarit – sodankäynnin ammattilaiset. Otsikossa suoraan todetaan ritareiden olevan jaloja yksilöitä, ja jollain tasolla samalla ihaillaan sotaa todettaessa hienojen ritarien olevan ammattilaisia siinä.

Kilta valvoi, että hän teki työnsä hyvin ja käytti oikeita mittoja ja hintoja. Jos hän menestyi ja rikastui, hänet valittiin raatiin, joka johti kaupunkia. (KS 2006, 21.)

Ihannon diskurssia esiintyi runsaasti keskiaikaista kaupunkia käsittelevässä kappaleessa. Kaupungit kuvataan paikkoina, jossa ihmisillä oli mahdollisuus menestyä omien kykyjensä puitteissa. Taitavat käsityöläiset pystyivät nousemaan aina kaupungin johtoon saakka. Muutoinkin kaupungeja kuvataan kirjassa vapauden kehtona, jonne ihmiset pystyivät pakenemaan sortoa ja vainoa. Kaupungeista itsestään välitetään kuvaa hienoina paikkoina, josta löytyi mitä ihmeellisimpiä tuotteita, ja kaupungeissa käytävän kaupan avulla olisi monilla ihmisillä mahdollisuus vaurastua.

5.3 Hengellisyden diskurssi oppikirjoissa

Hengellisyden diskurssilla viitataan tekstiaineksen osioihin, joissa korostetaan keskiaikaa syvästi uskonnollisena kirkkojohtoisena aikakautena, jolloin ihmisten maailmankuva oli hyvin uskontokeskeinen ja kirkon valta ihmisten elämässä oli huomattavan suuri. Hengellisyden diskurssi oli usein kietoutunut yhteen vallan diskurssin kanssa. Hengellisyden diskurssin piiriin kuuluu siis tekstissä esiintyvät uskonnolliset elementit, sekä kirkon rooli keskiajan yhteiskunnassa. Hengellisyden teema oli kattavasti esillä erityisesti ristiretkistä kertovien kappaleiden yhteydessä. Hengellisyden diskurssissa korostuu kirkon asema, tehtävät ja näkyminen ihmisten arjessa. Hengellisyden diskurssi on tutkimuksessa esiintyvistä päädiskursseista selvästi laajin, koska en nosta esimerkiksi uskonnon diskurssia päädiskurssiksi, vaan se esiintyy tutkimuksessani hengellisyden diskurssin aladiskurssina.

5.3.1 Vuosisadat vaihtuvat 6

Hengellisyden diskurssi näkyi kirjassa runsaasti. Kirkon merkitystä ihmisen elämässä korostettiin useaan otteeseen, ja katolinen kirkko kuvataan voimakkaana itsenäisenä toimijana keskiajan Euroopassa.

Uskonto oli keskiajan talonpojille tärkeä asia. Kylän pappi oli merkkihenkilö ja hänen puheitaan kuunneltiin väliin kiinnostuneena, väliin taas pelon vallassa. Jokaisella kylällä oli oma suojeluspyhimyksensä, jonka kunniaksi järjestettiin juhlia ja jolta pyydettiin siunausta peltotöille ja hyvää satoa. (VV 1987, 88.)

Uskonto oli ihmisille tärkeä ja osin pelottava asia. Papit nähtiin mahtavina ja pelottavina miehinä, joilla oli paljon valtaa. Uskonto oli toivon lähde. Papit lupasivat ihmisille pelastusta ja parempaa elämää taivaassa jos he elivät kirkon määräysten mukaisesti. Pyhimyksiä olivat tuomassa toivoa elämään, ja heidän luotettiin turvaavan sitä. Kirkkoa kuvataan eräänlaisena oljenkortena, johon ihmiset pystyivät vaikeuksissaan turvautumaan. Kirkon valtaa ja vallankäyttöä kuvailtaessa esiintyy useimmiten henkisen vallan aladiskurssia, jossa hengelliseen diskurssiin sekoittuu vallan diskurssia.

Pyhiinvaeltajat. Keskiajalla monet ihmiset halusivat päästä käymään Jeesuksen synynsijoille. Syyt tällaiseen pyhiinvaellusmatkaan olivat monet. Joitkut olivat rukouksissaan luvanneet käydä pyhällä maalla, jos säästyisivät rutolta tai selviäisivät sodas-

ta hengissä. Toiset tekivät matkan kiittääkseen syntyneestä lapsesta tai sairaudesta parantumisesta. (VV 1987, 92)

Kahden seuraavan vuosisadan aikana useat eurooppalaiset ruhtinaat ja kuninkaat lähettivät sotajoukkojaan seldzukkien valtakuntaan sekä Palestiinalaisten alueelle taistelemaan kristinuskon puolesta. (VV 1987, 93.)

Pyhiinvaellukset olivat merkittävä ilmiö keskiajalla. Ne vaikuttivat olennaiselta osin ristiretkien alkuun, ja niiden kautta ihmiset kokivat yhteytensä jumalaan voimistuvan. Ihmisten halu päästä Jeesuksen syntyseudulle oli myös käynnistämässä ristiretkiä, sillä Jerusalemin oleminen ”vääräuskoisten” käsissä nähtiin pahana asiana, joka tuli muuttaa. Pyhiinvaelluksien turvaaminen osana ristiretkiä oli merkittävä osa ristiretkien oikeellisuuden puolustusta. Keskiajan uskonnollisuutta korostaa merkittävästi kommentti, jossa todetaan eurooppalaisten soturien taistelleen nimenomaan kristinuskon puolesta. Todellisuus tämän kommentin taustalla ei ole läheskään yhtä selkeä. Tässä näkyy kirjan rakentama kristillisyyden merkityksen korostus erityisen tehokkaasti.

Katolisen kirkon vallan ja merkityksen kuvataan vähentyvän huomattavan paljon epäonnistuneiden ristiretkien seurauksena. Samalla monet keskiajalle tyypilliset piirteet vähenivät, kun Eurooppaan alkoi virrata selkeästi aiempaa enemmän arabialaisia vaikutteita ristiretkeläisten myötä lisääntyneen kulttuurien kohtaamisen seurauksena. (VV 1987, 95.) Hengellisyiden diskurssi näkyy tässä, sillä katolisen kirkon aseman heikkenemisen myötä heikkenee koko aikakausi. Katolisesta kirkosta ja kristinuskosta tehdään niin merkittävä osa keskiaikaa, että ne ovat käytännössä riippuvaisia toisistaan. Ristiretket kuvataan paavin ja kirkon vallan huipentumana, mutta niiden epäonnistuminen oli paavin vallalle järjestyttävä takaisku, jonka tulkitaan olleen osasyynä keskiajan päättymiselle, ja siirtymiselle kohti Uutta aikaa.

5.3.2 Historiankirja 6

Frankkien kuninkaat laajensivat kukin vuorollaan valtakunnan aluetta harjoittamalla miekkalähetystä. Tämä tarkoitti sitä, että frankit kristinuskon varjolla valloittivat lisää maata naapurikansoilta. (HK 1989, 92.)

Kristinusko kuvataan voimakkaana vaikuttajana valtapolitiikassa. Kuninkaat laajensivat valtakuntiaan kristinuskon varjolla ja kirkon siunauksella. Kristinuskon levittämisen kuvataan antaneen kuninkaille oikeutuksen laajentaa alueitaan, kun samalla saatetaan uusia kansoja oikean uskonnon alaisuuteen. Kristinuskon levittämisen kuvataan olleen tärkeä tehtävä varhaiskeskiajan Euroopassa, jossa erityisesti frankit kunnostautuivat. Frakkien ja kirkon eli samalla maallisen ja hengellisen vallan erittäin läheisiä suhteita kuvataan myös siinä, miten paavi kruunasi Kaarle Suuren keisariksi tämän tehtyä merkittäviä palveluksia kirkolle ja paaville.

Edellisellä sivulla oleva esimerkki on yksi aineiston parhaimpia osoituksia siitä miten vallan ja hengellisyyden diskurssit nivoutuivat toisiinsa. Kirkko toimi maallisen vallan tukijana ja kilpailijana. Maallinen valta tukeutui kirkkoon, mutta samalla myös kilpaili sitä vastaan.. Maallisen ja hengellisen vallan kilpailun seurauksena onkin erittäin luonnollista, että myös hengellisyyden ja vallan diskurssit sekoittuvat aineistossa keskenään.

Kirkon ja maallisen vallan sekoittuminen keskenään ja valtataistelu osaltaan leimasivat keskiaikaa todella vahvasti. Vallan oikeutuksen nähtiin usein tulevan jumalalta ja sen kautta ja kansalaisten oli tyydyttävä omaan asemaansa, jonka Jumala oli heille määrännyt. Näin omalta osaltaan uskonnon avulla selitettiin ihmisten asemaan, ja sitä miten heidän on tyydyttävä siihen.

*Perheisiin syntyi paljon lapsia, mutta heistä vain muutama eli täysikasvuiseksi. Ko-
va ruumiillinen työ ja puutteellinen ravinto nujersivat ihmiset muutoinkin jo nuori-
na. Kirkko koetti lohduttaa ihmisiä opettamalla, että alvistuminen Jumalan tahtoon
katsottiin ansioksi taivaassa. (HK 1989, 99.)*

Ihmisten arjen kurjuutta ja ankaruutta kuvattiin kirjassa hyvin voimakkaasti. Tähän sidotaan myös uskonto, jonka kuvattiin tuoneen lohtua ihmisten arjen keskelle. Mikäli tyytyisi omaan arkiseen rooliinsa, se tultaisiin myöhemmin palkitsemaan paikalla Jumalan valtakunnassa. Kurjuuden ajateltiin johtuvan Jumalan tahdosta, johon ihmisten tulisi tyytyä ilman valitusta. Uskonto kuvataan voimavaraksi ihmisille, josta muodostuu oma lohdun aladiskurssi. Tämän kautta kirja yhdistää kurjuuden ja hengellisyyden diskursseja tehokkaasti toisiinsa. Kurjuuden keskellä elävät ihmiset saivat voimaa kirkosta, joka osaltaan vahvisti kirkkoa. Samalla kirkko legitimoit vällitsevan yhteiskuntajärjestyksen.

5.3.3 Aikamatka maailman historiaan

Kirkko oli myös tuomari. Se saattoi tuomita niskuroivan jäsenensä kirkonkiroukseen eli pannaan, joka merkitsi täydellistä erottamista kirkosta. Tällainen ihminen oli lainsuojaton, häntä ei vihitty, hänen lapsiaan ei kastettu, häntä ei siunattu hautaan eikä kukaan saanut olla tekemisissä hänen kanssaan. (AM 1998, 192.)

Kirkon merkittävää asemaa Keskiajalla korostetaan kirjassa useaan otteeseen. Kirkolla kuvataan olleen suuri valta ihmisten elämässä. Erityisen paljon Aikamatka maailman historiaan nostaa esille pannaan julistamisen voimaa. Tällä kirkon yhdestä järeimmistä työkaluista saatiin jopa kuninkaita taipumaan kirkon tahtoon. Sen vaikutusta tavallisiin ihmisiin on tulkittavissa vielä huomattavan paljon tätä voimakkaammaksi.

Taivas ja helvetti olivat keskiajan ihmisille elävää todellisuutta. Oli syytä varoa tarkoin kaikkea, mikä voisi viedä ihmisen helvetin liekkeihin; sinne saattoi joutua niin ritari kuin maaorjankin. (AM 1998, 192.)

Kirkko oli läsnä ihmisten arkipäivässä. Kirkon ja papiston kuvataan pitäneen suurta merkitystä ihmisten elämässä. Kirkon ja jumalan edessä tuli jokaisen olla erittäin nöyrä oli hän rikas tai köyhä. Kirkon edessä ei valta-asemalla ollut tämän lainauksen mukaan merkitystä. Kirja korostaa kuvaa keskiajasta aikakautena, jolloin ihmisellä ei ollut muuta mahdollisuutta kuin toimia kirkon oppien mukaisesti. Muutoin hänet eristettiin yhteisöstä ja yhteiskunnasta. Kirkosta rakennetaan kuvaa keskiajan suurimpana voimatekijänä, joka piti käsillään suurta henkistä ja maallista valtaa. Kirkko pystyi omilla toimillaan tuomitsemaan ja palkitsemaan ihmisiä. Kahdessa edellisessä lainauksessa korostuu kirkon kyky tuomita ja uhata ihmisiä niillä seurauksilla, joita hän tulisi kohtaamaan kirkkoa uhmatessaan.

Aikamatka maailman historiaan kirjassa hengellisyyden diskurssi on tiukasti sidottu muihin diskursseihin. Hengellisyyden diskurssi on sidottu erityisen voimakkaasti vallan diskurssiin, mutta myös ankeuden ja ihannoinnin diskurssit esiintyvät hengellisyyden diskurssin yhteydessä. Kirkko kuvataan vallankäyttäjänä, pelottelijana ja ihmisten lohduttajana.

5.3.4 Kauan sitten 2

Hengellisyyden diskurssi esiintyy Kauan sitten 2 kirjassa hyvin vastaavalla tavalla kuin esimerkiksi Aikamatka maailman historiaan kirjassa. Merkittävin yksittäinen seikka, jolla Kauan sitten 2 eroaa 1980-luvulla painetuista WSOY:n kirjoista ja Aikamatkasta, on laajempi aihevalikoima. Hengellisyyden diskurssi esiintyy vahvasti muun muassa luostareista kertovissa kappaleissa, joita ei ollut muissa tutkimusalueeseen kuuluvissa kirjoissa omana kappaleenaan.

Keskiajalla oli tapana, että joku korkea kirkonmies kruunasi kuninkaan tehtävänsä. Tämä tuntui kuninkaista kuitenkin loukkaukselta, sillä heidän mielestään kuninkaan olisi pitänyt saada valita paavi. (KS 2006, 17.)

Esimerkissä näkyy jälleen kirkon merkitys keskiaikaisessa yhteiskunnassa. Kirkonmies, joka kruunaa kuninkaan tehtävänsä on pitkäaikainen osin edelleen voimassaoleva perinne jota keskiajalla noudatettiin. Tässä esimerkissä näkyy jälleen hengellisyyden ja vallan diskurssien sekoittuminen, ja valtataistelun diskurssi. Huomiota herättävää esimerkissä on ensimmäinen lause, jossa legitimoidaan kirkon oikeus kruunata kuningas pitämällä sitä yleisesti voimassaolevana tapana. Esimerkki on poimittu kappaleesta, jonka otsikko on aiheeseen hyvin vahvasti liittyvä: Kirkon ja kuninkaan alamaiset. Otsikolla viitataan esimerkissä sivuttavaan seikkaan, että jokainen ihminen oli alisteinen niin maalliselle kuin hengelliselle vallalle. Yllä olevaan esimerkkiin kiteytyy valtataistelun aladiskurssi erinomaisesti. Vallan ja hengellisyyden diskurssit ovat tässä kietoutuneina toisiinsa.

Keskiajalla monet ihmiset halusivat omistaa koko elämänsä Jumalan palvelemiseen. He asuivat luostareissa, rukoilivat ja tekivät työtä yhdessä. Kun nuori mies tai nainen tuli munkiksi tai nunnaksi luostariin, hän lupasi totella luostarin johtajaa ja noudattaa luostarin ankaria sääntöjä. Hän ei saanut omistaa mitään eikä hän saanut mennä naimisiin. (KS 2006, 28.)

Munkit ja nunnat olivat keskiajan oppineimpia ihmisiä. Sen vuoksi luostarit olivat monipuolisia tiedon, taidon ja ihmisten auttamisen keskuksia. (KS 2006, 30.)

Luostarit olivat merkittäviä sivistyksen kehtoja keskiajalla. Ne olivat paikkoja, joissa asuneet munkit ja nunnat olivat omistautuneet Jumalan palvelemiseen. Luostarien yhteydessä esiintyi voimakkaasti ihailevaa diskurssia. Luostareiden yhteydessä hengellisyyden ja

ihannoinnin diskurssit sekoittuivat keskenään muodostaen luostareista voimakkaan positii-
vistä kuvaa. Samalla luostareista kertovat kappaleet auttavat rakentamaan keskiajasta sel-
keästi positiivisempaa kuvaa, kuin mitä kirjoissa joissa luostareita ei käsitellä.

Luostareista rakennetaan kuvaa nöyrinä työnteon keskuksina, jossa autettiin apua tarvitse-
via kristittyjä. Luostareissa kukoisti eurooppalainen sivistys, käsityö ja hengellisyys. Luos-
tarit olivat kuitenkin paikkoja, jossa oli noudatettava annettuja sääntöjä tarkasti. Säännöt
olivat varsin tiukat, mutta vastineeksi niistä ihmisen elanto oli turvattu. Luostarit tarjosivat
vaihtoehtoja muun muassa rikkaille aatelisneidoille, mikäli he eivät halunneet mennä nai-
misiin. Luostareita kuvattiinkin laitoksina, joissa ihmisten oli mahdollista sivistää itseään
aikakautena, jolloin se oli muutoin hankalaa.

*Paholainen houkutteli pahoihin tekoihin, mutta kirkon pyhimykset auttoivat rukoi-
lemalla Jumalaa ihmisten puolesta. Jos ihminen teki pyhiinvaelluksen jollekin pyhäl-
le paikalle tai lähti ristiretkelle käännyttämään pakanakansoja kristinuskoon, hän
sai kaikki syntinsä anteeksi. (KS 2006, 15.)*

Tässä esimerkissä käsitellään sitä, miten kristinusko näkyi tavallisen ihmisen elämässä
Kauan sitten 2 kirjan mukaan. Kirja nostaa esiin paholaisen ja pyhimysten roolia ihmisten
elämässä, ja sitä miten ihmisten tuli elää, jotta he pystyivät huolehtimaan oman sielunsa
hyvinvoinnista lähtemällä pyhiinvaelluksille tai ristiretkelle. Kirjassa korostuu omasta
sielustaan huolehtimisen tarpeellisuus osana ihmisten arkirutiinia, ja hengellisyyden suuri
rooli keskiaikaisen ihmisen elämässä. Yllä olevassa esimerkissä käytetään todella paljon
hengellistä sanastoa ja ilmaisuja, mikä osaltaan korostaa tätä vaikutelmaa.

5.4 Vallan diskurssi oppikirjoissa

Valta oli laajasti kirjoissa esiintynyt teema. Se osaltaan kuvaa erityisesti varhaista keskiai-
kaa ja sydänkeskiaikaa, jolloin ylhäisö, kuninkaat ja kirkko selvittelivät välejänsä. Vallan
diskurssia esiintyi myös keskiajan maailmaa kuvaailtaessa, mutta tämän lisäksi ylhäisöä,
kirkkoa ja tavallista kansaa kuvailevissa teksteissä. Valtataistelua kuvattiin sivuhuomioina
monissa muissa kappaleissa, ja valtataistelua oli muidenkin instituutioiden kuin kirkon ja
kuninkaan välillä. Valtataistelun aladiskurssi onkin yksi koko tutkimusalueen merkittä-
vimpiä aladiskursseja. Vallan diskursseille olennainen ilmenemismuoto jo aiemmin mainit-

tujen lisäksi oli ihmisten yhteiskunnallisen aseman kuvaaminen keskiajalla. Ihmiset luokiteltiin, ja heidän syntyperänsä määritti heidän elämää. Tutkimusalueessa esiintyy paljon erilaisia arvonimiä, muun muassa kuningas, paavi, linnanherra, aatelisto. Näiden kautta valtaa ja valta-asemia määritellään lukijoille.

5.4.1 Vuosisadat vaihtuvat 6

Keskiaikaa esitellään kirjassa myös valtataistelun aikakautena. Vuosisadat vaihtuvat korostavaa ennen kaikkea valtataistelua aateliston ja kuninkaan välillä jättäen maallisen ja hengellisen vallan taistelun hyvin vähäiselle huomiolle.

Kuninkaat olivat antaneet merkittävälle uskollisille aatelisille palkinnoksi läänitysalueita. Näiltä alueilta he saivat lääninherroina kerätä veroja talonpojilta. Vaikka lääninherrat saivatkin hallita alueitaan, he eivät omistaneet niitä. Maat kuuluivat kuninkaalle. (VV 1987, 87.)

Linna oli myös tärkeä turvapaikka, sillä mahtavat aatelissuvut joutuivat usein riitoihin, jotka johtivat sotiin. Monissa Euroopan valtioissa lääninherroilla oli enemmän sanavaltaa kuin itse kuninkaalla. (VV 1987, 89.)

Läänitykset kuvataan kuninkaiden lahjana aatelistolle. Kirjassa esiintyy mielenkiintoinen ristiriita siinä, että aiemmassa lainauksessa korostetaan sitä, että kuningas omisti läänityksen alaisena olevat maat. Myöhemmässä lainauksessa kuitenkin todetaan lääninherran omanneen enemmän valtaa kuin kuninkaat. Aateliston valtaa kuitenkin söi se, miten aatelistot sotivat keskenään. Aateliston keskenään käymät sodat nostetaan yhdeksi keskeiseksi seikaksi, minkä takia linnoja rakennettiin. Läänitykset olivat tapa jakaa valtaa ja varallisuutta sekä ostaa uskollisuutta.

Kun olot keskiajan Euroopassa vakiintuivat, myös läänityksiin hallitsevien aatelistenkin keskinäiset kamppailut loppuivat. Linnaherrat lähettivätkin joukkonsa taistelemaan Välimeren rannalle turkkilaisia vastaan. (VV 1987, 91.)

Euroopan rauhoittumiselle keskiajan loppupuolella tarjotaan merkittävänä syynä yhteisen vihollisen löytyminen ristiretkien myötä. Keskityttäessä taistelemaan yhteistä vihollista vastaan ei enää keskenään sotiminen ollut yhtä tärkeää. Ristiretket olivat voimakkaasti eurooppalaista yhtenäisyyttä luova tekijä ja monella osin katolisen kirkon vallan huipen-

tuma. Kirkko oli voimakkain eurooppalaista yhtenäisyyttä luova elementti keskiajalla, mistä ristiretkiä voidaan pitää hyvänä esimerkkinä.

Mielenkiintoinen seikka, joka vuosisadat vaihtuvat kirjasta puuttuu, on toinen muissa kirjoissa vahvasti esiintynyt valtataistelu maallisen ja hengellisen vallan välillä. Kirjassa korostetaan enemmän uskonnon sisällä tapahtuneita muutoksia, kuten uskonpuhdistusta, mutta varsinainen vallan tasapainon muuttuminen jää kirjassa hyvin vähälle huomiolle.

5.4.2 Historiankirja 6

Läänityslaitoksesta oli seurauksena, että lopulta kaikki maaomaisuus läänitettiin. Lääninherrat olivat alueittensa täysiä hallitsijoita, joiden ainoa velvollisuus oli taistella kuninkaan puolesta. Lääninherrojen suuri valta vähensi kuninkaan valtaa. Suurista lääneistä syntyivät myöhemmin esimerkiksi Ranskan maakunnat. (HK 1989, 104.)

Kirjassa vallan diskurssi esiintyy ennen kaikkea hallinnollisessa näkökulmassa. Kirjassa ei keskitytä kuvaamaan valtataistelua kovinkaa värikkäin sanankääntein. Kirja kuvaa keskiajan vallankäyttöä ja hallintoa hyvin muodollisena ja rauhanomaisena. Valta kuitenkin kuvataan niin sanottuna nollasummapelinä. Jotta jonkun valta voisi kasvaa, olisi jonkin toisen vallan vähennyttävä.

Keski-Euroopassa monet kaupungit olivat linnanherrojen mailla ja maksoivat näille maasta vuokraa. Kun ristiretket alkoivat, monet kaupungit lunastivat alueensa itselleen ja pääsivät vapaiksi holhouksesta. Kun monet ritarit eivät koskaan palanneet Palestiinasta, vapautuivat kaupungit holhoojastaan myös tällä tavalla. (HK 1989, 104.)

Ristiretkiaika vahvisti paavin valtaa Länsi-Euroopassa, mutta kahdessa sadassa vuodessa muslimit valloittivat Palestiinan takaisin. Tämä tappio murensi paavin arvonantoa. Kirkko ei ollutkaan kaikkivoipa eikä paavi erehtymätön. (HK 1989, 118.)

Voimakkaimmiksi valtatasapainon muokkaajaksi keskiajalla esitetään kirjan toimesta ristiretkiä. Niiden seurauksena kaupungit vapautuivat aateliston alaisuudesta, kun linnanherrat olivat pyhällä maalla sotimassa. Vapautumista kuvataan yhtenä edellytyksenä kaupunkien nousulle ja kehitykselle. Toinen ristiretkien mukanaan tuoma kehitys oli kirkon vallan vä-

hentyminen. Kirkon valta-asemaa ristiretkien kuvataan muokanneen merkittävästi. Ristiretkien alkua kuvataan paavin ja kirkon vallan huipentumana, mutta ristiretkien epäonnistumisen myötä kirkon valta väheni merkittävästi. Kirkko, joka oli pitkään ollut suurin yksittäinen valtatekijä Euroopassa, heikkeni merkittävästi. Ristiretkien myötä vallan painopiste siirtyi Historiankirja kuuden mukaan hengelliseltä vallalta maalliselle vallalle. Edellä olevat esimerkit ovat jälleen selkeä osoitus hengellisen ja vallan diskurssin sekoittumisesta toisiinsa.

Joulupäivänä vuonna 800 paavi kruunasi Kaarle Suuren Rooman Pietarinkirkossa Rooman keisariksi ja painoi keisarikruunun hänen päähänsä. Lännessä oli jälleen »Rooman keisarikunta». Kaarle sai kruununsa katolisen kirkon ja paavin hyväksi tekemistään töistä. Itä-Rooma ei tätä kruunausta koskaan hyväksynyt. (HK 1989, 92.)

Tässä esimerkissä näkyy jälleen vallan ja hengellisyyden diskurssien sekoittuminen. Paavi kruunaa Kaarle Suuren, niinpä hänen vallan kuvataan näin symbolisesti tulevan itseltään Jumalalta, ja paavi toimii tämän jumalallisen valtuutuksen välittäjänä. Kaarle Suuren valtakunnan rinnastaminen Roomaan on kirjalta myös todella merkittävä arvonanto, kun huomioi Rooman valtakunnan merkityksen ja historian.

5.4.3 Aikamatka maailman historiaan

Aikamatka maailman historiaan kirjassa, kuten muissakin kirjoissa vallan diskurssi sitoutuu tiiviisti yhteen hengellisyyden diskurssin kanssa. Kirkko oli suuri yhdistävä mahtitekijä, ja tavallisia ihmisiä lähellä olevat papit käyttivät paljon valtaa heidän elämässään. Ihmisten oli toimittava kirkon opetusten mukaan, mikäli he halusivat oman osansa jumalan armosta ja pelastuksesta.

Kristinusko levisi ympäri Eurooppaa; Rooman kaupungista tuli kirkon keskuspaikka ja sen piispasta eurooppalaisten johtaja, paavi, kunnes germaanien heimopäälliköistä tuli kuninkaita ja he alkoivat taistella vallasta itsensä paavin kanssa. (AM 1998, 174.)

Edellä oleva esimerkki kuvastavaa hyvin sitä miten Aikamatka maailman historiaan kirja sitoi hengellisyyden ja vallan diskursseja keskenään. Maallisen ja hengellisen vallan välistä kamppailua vallasta on kuvattu kirjassa hyvin värikkäästi. Esimerkissä korostuu paavin valta-asema, kun huomautetaan kuninkaiden haastaneen itsensä paavin. Vallan kuvataan kuuluneen kirkolle, jolta kuninkaat nyt yrittivät ottaa sitä. Rooman kaupungin aseman merkitystä korostetaan esimerkissä hengellisen vallan keskuksena. Valta oli keskiajalla hyvin monissa käsissä ja aikakautta kuvataan hallinnollisesti hyvin sotkuisena joitain poikkeuksia lukuun ottamatta.

*Hän hallitsi lujalla kädellä ja säätii viisaita lakeja, eikä antanut viikinkien enää mel-
lastaa Englannissa. Vähitellen tanskalaiset sulautuivat englantilaisiin. (AM 1998,
181.)*

Tässä esimerkissä puolestaan vallan diskurssi kietoutuu ihannoinnin diskurssiin. Tekstissä kerrotaan viikingistä ja Englannin kuninkaasta Sven Pörhöparrasta, joka oli yksi Aikamatkan maailman historiaan kirjan esille nostamista hyvistä ihailun arvoisista hallitsijoista. Muita vastaavia olivat muun muassa Kaarle Suuri ja Alfred Suuri. Pörhöparrasta kirja rakentaa kuvaa voimakkaana vallankäyttäjänä, joka hallitsi valtakuntaansa voimakkaasti ja viisaasti. Tässä yhteydessä Pörhöpartaan liitetään hallitsijana selkeästi ihannoivaa diskurs- sia. Häntä kuvataan hallitsijana, joista muiden tulisi ottaa mallia.

Hallitsijoiden ihannointi on tehokas tapa tuoda esille keskiajan hyviä piirteitä, ja käyttää keskiaikaa ihannoivia diskursseja. Hallitsijoita ihailtaessa vallan ja ihannoinnin diskurssi sekoittuvat keskenään muodostaen uuden ”hyvä hallitsija diskurssin”. Tämä diskurssi esiintyy erityisen yleisesti Kaarle Suurta käsittelevissä teksteissä, joissa hänet nostetaan lähes poikkeuksetta Euroopan merkittävimmäksi hallitsijaksi koko keskiajalla. Vastaavasti huonosta hallitsijasta kerrottaessa vallan ja ankeuden diskurssit sekoittuivat keskenään.

*Englannin valtaistuimelle nousi kyvytön hallitsija Juhana Maaton. Hän riitautui paa-
vin kanssa ja menetti Englannin Ranskassa olevat maat paaville. Paavi antoi ne takai-
sin Englannille läänityksinään. Juhana tuli huonosti toimeen aatelisten kanssa ja vaa-
ti alamaisiltaan valtavia summia rahaa. Se, joka kieltäytyi maksamasta, joutui tyr-
mään ilman oikeudenkäyntiä. (AM 1998, 181.)*

Juhana Maaton kuvataan kirjassa kyvyttömänä hallitsijana, jonka heikkoudet aiheuttivat ongelmia Englannille, ja samalla hän vaikeutti muun muassa aateliston elämää muun mu-

assa kohtuuttomilla rahavaatimuksilla. Juhanan heikkoutta hallitsijana korostetaan, ja sen seuraukset olivat hänen alamaisilleen hyvin ikäviä. Tässä yhteydessä voidaan puhua eräänlaisesta huono hallitsija diskurssista, jossa sekoittuvat vallan ja ankeuden diskurssit.

5.4.4 Kauan sitten 2

Vallan diskurssia esiintyy kirjassa hyvin samalla tavoin kuin aiemmissakin kirjoissa. Kauan sitten 2 keskittyy kuvaamaan kirkon ja kuninkaiden valtataistelua, mutta myös Kaarle Suuren hallintoa ja hallintotapaa esitellään kirjassa. Kirjassa käsitellään tavallisten ihmisen asemaa useiden valtioiden alamaisena.

Kaarle jakoi valtakuntansa kreivikuntiin ja pani kreivit valvomaan näitä alueita. Itse hän kiersi ahkerasti koko hovinsa ja kansiansa kanssa ympäri valtakuntaansa, sillä hallitsijoilla ei ollut erityisiä pääkaupunkeja. (KS 2006, 17.)

Kuten jo useaan otteeseen on aiemmin todettu, Kaarle Suuresta kerrotaan kirjoissa hyvin ihannoivaan sävyyn. Kaarlen vallankäyttöä kuvataan Kauan sitten 2 kirjassa kattavammin kuin muissa kirjoissa. Kaarlen luoma hallintojärjestelmä kuvataan selkeässä muodossa. Erityisesti Kaarlen merkittävyyttä hallitsijana korostaa hänen ahkera kiertämisensä ympäri valtakuntaa, sen sijaan että tyytyisi vain hallitsemaan valtakuntaansa jostain linnasta tai kaupungista käsin.

Kaarlen kiertelystä rakennetaan kuvaa valtavana operaationa, kun tekstissä todetaan Kaarlen kiertäneen valtakuntaansa yhdessä koko hovinsa ja kansliansa kanssa. Kaarlen suorittamasta valtakunnan jaosta kreivikuntiin syntyy puolestaan kuva hyvin tehokkaasta vallankäyttäjistä, joka osaa delegoida vastuuta, jotta voi keskittyä tärkeisiin asioihin.

Kukkulalla kylän yläpuolella kohoaa mahtava linna. Kuninkaat, aateliset ja ritari rakensivat linnoja oman perheensä ja sotilaidensa turvapaikoiksi. Korkealta linna näkyi kauas ja muistutti lähiseutua linnanherran ja kuninkaan mahdista. (KS 2006, 24.)

Keskiajalla moneen kylään ja kaupunkiin rakennettiin suuri kirkko eli katedraali. Kirkon tornit kohosivat muita rakennuksia korkeammalle ja näkyivät kauas yli ta-sankojen. (KS 2006, 14.)

Ylhäisön vallankäyttöä tavallista ihmistä kohtaan kuvataan kirjassa hyvin rakennuksien kautta. Suurina mahtipontisina rakennuksina kirkot ja linnat näkyivät kauas ja olivat tehokas osoitus ylhäisön ja kirkon mahdista. Linnojen merkitys rakennuksina oli suuri. Ne toimivat monipuolisessa käytössä, ja niillä oli merkittävä sosiaalinen ja sotilaallinen rooli. Linnat olivat vaikeasti vallattavia rakennuksia, joissa kyettiin kestäämään pitkiä aikoja piiritystä. Vallan voidaankin hyvin katsoa kuvastuvan keskiajalla osittain rakennuksien kautta. Kaikista komeimpina rakennuksina kirkot ja linnat pitivät kansaa nöyränä itseään suurempien mahtien edessä. Rakennuksien avulla tapahtuvaa valta-asemien kuvailua esiintyi muissakin tutkimuksen kirjoissa, mutta Kauna sitten kaksi kirjassa esiintyminen oli kaikista selkeimmin havaittavaa.

Kauan sitten 2 kirjassa vallan diskurssia esiintyi huomattavan paljon. Vallan kautta selitettiin monia keskiajan ilmiöitä. Erityisen suurta huomiota kirja käytti maallisen ja hengellisen vallan välien ja niiden välisen voimatasapainon kuvaamiseen. Tässä esimerkiksi voidaan nostaa kirjan otsikointia, josta löytyy muun muassa otsikko ”Kirkon ja kuninkaan alamaiset”. Kirjassa kuitenkin esiteltiin myös uusia vallan ilmenemismuotoja keskiajalla.

6 Pohdinta

Tutkiessani WSOY:n alakoulun historianoppikirjoja nousi aineistosta esiin neljä selkeää päädiskurssia joiden puitteissa keskiaikaa käsitellään. Analyysissä esiin nousseet diskurssit olivat hengellisyyden, ihannoinnin, ankeuden ja vallan diskurssit. Olennaista näitä diskursseja tarkastellessa on havaita se, miten nämä diskurssit ovat vuorovaikutuksessa keskenään samalla muodostaen uusia diskursseja. Näiden neljän päädiskurssin sisällä esiintyy myös omia aladiskursseja. Näiden pää- ja aladiskurssien kautta muokkautuu kirjon rakentama kuva keskiajasta.

Tutkimuksellisesti ei ollut mielekästä, eikä edes mahdollista nostaa esiin kaikkia aineistossa esiintyviä diskursseja. Olennaista oli analysoida tärkeimpiä kirjoissa esiintyviä diskursseja, jotka muokkaavat kirjojen välittämää kuvaa ja samalla analysoida sitä miten nämä diskurssit vaikuttavat kirjojen rakentamiin kuviin keskiajasta. Aineistosta esiintuomillani esimerkeillä olen pyrkinyt havainnollistamaan kirjoissa esiintyviä diskursseja, ja niiden kautta rakentuvien kuvien eroja.

Ankeuden diskurssi oli hallitseva diskurssi lähes kaikissa tutkimuksen kirjoissa. Ankeuden diskurssi nivoutuu kirjoissa tehokkaasti yhteen hengellisyyden ja vallan diskurssien kanssa. Tällöin kirjoista välittyy kuva synkstä verisestä aikakaudesta, jolloin kuolema oli osa ihmisten arkea. Kuoleman aladiskurssi olikin yksi voimakkaimmin kirjojen keskiaikakuvaa muokkaavista aladiskursseista. Toinen erityisen merkittävä, ja läpi tutkimuksen esiintynyt aladiskurssi oli ankean arjen aladiskurssi, jota esiintyy aktiivisesti läpi koko tutkimuksen.

Ankeuden diskursseja esiintyi erityisen voimakkaasti 1980-luvun puolella valmistuneissa kirjoissa. Tähän vaikuttaa arvioni mukaan erityisesti, se että näissä kirjoissa keskiaikaa ei tarkastella yhtä monesta näkökulmasta, kuin mitä kahdessa uudemmassa kirjassa. Varsinaista pimeää keskiaikaa kirjoissa ei kuitenkaan rakenneta, vaikka ihannoivaa diskurssia esiintyykin kirjoissa todella vähäisessä määrin. Ankeuden diskurssi korostuu, kun keskiajan tarkastelussa keskitytään näkökulmiin, joissa useimmiten on helppo nostaa esiin keskiajan synkkiä puolia. Aikamatka ja Kauan sitten kirjoissa ankeuden diskurssi esiintyi pääosin samoissa yhteyksissä, mutta kuitenkin vähän vaimennettuna verrattuna vanhempiin kirjoihin.

Vaikka ankeuden diskurssia esiintyi tutkituissa kirjoissa kattavasti, ei ilmaisua ”pimeä keskiaika” esiintynyt ollenkaan aineistossa. Tätä voi pitää todella positiivisena havaintona oppikirjojen historiallista tarkkuutta punnittaessa. Erityisesti vanhemmista oppikirjoista ankeuden diskurssin yhteydessä esille nouseva ihmisen ankea arki aladiskurssi maalaa kuitenkin hyvin synkkää, ja historiallisesti kyseenalaista kuvaa keskiajasta. Historian tutkijalle on tärkeää lähestyä aikakautta sen omista lähtökohdista käsin. Eli miten keskiajalla elänyt ihminen koki elämänsä, eikä niin, että miltä keskiaikaisen ihmisen elämä näyttää tämän päivän perspektiivistä. (Kanerva & Lamberg 2014, 8). Tämän saman standardin tulisi päteä myös kouluopetuksessa. Selityksiä tälle voi kuitenkin hakea muun muassa peruskoulun opetussuunnitelmasta, missä opetuksen tavoitteiksi nostetaan:

Keskiaika

- *uskontojen vaikutukset ihmisten elämään ja ihmisten eriarvoinen yhteiskunnallinen asema*

(Peruskoulun opetussuunnitelma 2004, 223.)

Tarkempaan analyysiin opetussuunnitelmien osalta ei tässä tutkimuksessa ryhdytty, koska sen merkitys tutkimuskysymyksien kannalta ei ole olennainen, mutta on syytä tiedostaa, että ne ovat osaltaan selittävä tekijä sille, mitä aiheita kirjoissa käsitellään. Oppikirjojen sisältöä kommentoitaessa on huomioitava sekin, että vasta vuonna 1990 poistui käytöstä oppikirjojen tarkastaminen kouluhallituksen toimesta. (Heinonen 2005, 30). Tämä on yksi syy, minkä takia päätin painottaa analyysissäni juuri oppikirjojen sisältöä eikä oppikirjojen suhdetta opetussuunnitelmiin, tämä kuitenkin voisi tarjota mielenkiintoisen jatkotutkimusmahdollisuuden.

Vallan diskurssi esiintyi kirjoissa ennen kaikkea valtataistelujen aladiskurssin muodossa, mutta myös monissa muissa yhteyksissä. Läänityslaitosta ja sen vaikutusta vallan jakautumiseen käsiteltiin kaikissa kirjoissa. Merkittäviä esiintymisyhteyksiä olivat myös hallitsijakuvaukset. Olennaista hallitsija aladiskurssien tarkastelussa oli huomata se, miten hallitsijadiskursseihin sekoittui vallan diskurssin lisäksi, ihannon tai ankeuden diskursseja, joiden kautta kyse oli joku hyvä hallitsija tai huono hallitsija aladiskurssista. Hallitsija aladiskurssia esiintyi kaikissa muissa kirjoissa paitsi Vuosisadat vaihtuvat, jossa ei esitelty lainkaan keskiaikaisia hallitsijoita. Kirjojen hallitsijasta välittämä kuva vaihtelee erilaisten diskurssien käytön myötä valtaisesti. Vallan diskurssia esiintyi kattavimmin Aikamatka maailman historiaan ja Kauan sitten kirjoissa, joissa esitellään useita hallitsijoita ja heidän

ominaisuuksiaan. Syynä tähän on ennen kaikkea se, että Aikamatka maailman historiaan ja Kauan sitten kirjoissa keskiajasta käsitellään huomattavasti laajempaa aihevalikoimaa kuin mitä 1980-luvun kirjoissa. Merkittävimmäksi vallan diskurssin kohteeksi nousi Kaarle Suuri, jolle oli omistettu Vuosisadat vaihtuvat kirjaa lukuun ottamatta vähintään yhden sivun verran tekstiä.

Hengellisyyden ja kirkon roolia keskiajalla korostettiin kaikissa tutkimuksen kirjoissa. Hengellisyyden diskurssi oli esillä erityisesti ristiretkiä ja keskiaikaista yhteiskuntaa kuvaavissa kappaleissa. Hengellisyyden diskurssia esiintyi usein yhdessä vallan diskurssin kanssa osana valtataistelun aladiskurssia, jonka puitteissa maallinen ja hengellinen valta selvittivät välejään. Ristiretkien osalta hengellisyyden diskurssin merkittävyys on lähes itsestäänselvyys, joka lähtee liikkeelle jo ristiretket nimityksestä. Ristiretket myös toteutettiin vähintäänkin nimellisesti kristinuskon turvaamiseksi ja vahvistamiseksi. Ristiretket kappaleiden merkitystä hengellisyyden diskurssin ilmenemisaikana lisää se seikka, että ristiretkiä käsiteltiin kaikissa kirjoissa. Ristiretkiä käsittelevissä kappaleissa esiintyi useimmiten myös ankeuden ja vallan diskurssien piiriin liittyviä diskursseja, joten ristiretkistä välitettiin varsin monipuolista kuvaa.

Kirkkoa ja hengellisyyttä kuvatessa nostettiin esiin kirkon rooli tavallisten ihmisten elämässä. Ihmisten oli elettävä kirkon oppien mukaan, ja tyydyttävä omaan asemaansa. Tämä tultaisiin myöhemmin palkitsemaan paikalla taivaassa. Hengellisyyden diskurssia esiintyi kattavimmin Kauan sitten 2 kirjassa, jossa käsiteltiin kattavasti luostareiden merkitystä keskiaikaisessa yhteiskunnassa, sekä kaikkia muita hengellisyyden diskurssin teemaan liittyviä aiheita, mitä oli aiemmassakin kirjassa käsitelty. Kaikissa kirjoissa oli kuitenkin selkeästi havaittavissa kuva siitä, miten keskiaika oli nimenomaan kirkon ja kristinuskon aikakausi. Uudemmissa kirjoissa luostarilaitoksen esittelyn myötä hengellisyyden diskurssiin sekoittuu aiempia kirjoja selkeästi enemmän ihannoinnin diskurssia. Tätä selittää muun muassa se seikka, että luostarilaitos ylläpiti korkeakulttuuria Euroopassa pääosan keskiajasta, ja niiden koulut muodostivat tärkeän verkoston sivistyksen levittämisessä. (Heikkilä & Lehmijoki-Gardner 2002, 115).

Ihannoinnin diskurssia näkyi 1980-luvun kirjoissa todella niukalti, ja se keskittyi pääasiassa ylhäisön elämää kuvaileviin tekstin osiin, sekä Kaarle Suureen. Ihannointi peittyi hyvin voimakkaasti ankeuden diskurssin alle. Ihannoinnin diskurssia esiintyi selkeästi suppeimmin Historiankirja 6:ssa, minkä seurauksena kirjasta välittyi hyvin synkkä kuva keskiajas-

ta. Vuosisadat vaihtuvat kirjassakaan ei ihannoinnin diskurssia esiintynyt laajasti, mutta kuitenkin selkeästi enemmän kuin mitä Historiankirja 6:ssa. Vuosisadat vaihtuvat kirjassa nostettiin esimerkiksi aateliston arjen positiivisia puolia ja korostamalla linnojen merkitystä. Kuvaavaa oli esimerkiksi Vuosisadat vaihtuvat kirjan kappaleen otsikko Linnan muurien suojissa.

Aikamatka ja Kauan sitten 2 kirjojen myötä ihannoinnin diskurssia alkoi esiintymään laajemmin, ja se uusia muotoja. Aikamatka ja Kauan sitten kirjoissa ritarit nostettiin erittäin korkealle jalustalle, kirjoissa ritareiden ja ritarikulttuurin ihannointi muodosti oman jalojen ritarien aladiskurssin, jota ei vanhemmissa kirjoissa esiintynyt. Uudemmissa kirjoissa käsiteltiin ihannoinnin diskurssin kautta myös keskiaikaisia kaupunkeja, hallitsijoita, sekä luostarilaitosta.

Huomattavinta tutkimuksen uudemmissa kirjoissa oli kuitenkin jalojen ritarien aladiskurssien muodostuminen, joka vastaa lähes suoraan medievälismin tarjoamaa vahvasti romanti-soitua keskiaikakuvaan. On tutkimuksellisesti oikein nimetä tämä medievälisistä tradition sävyttämä diskurssi romantisoiduksi, koska se on saanut alkunsa romantiikan aikakaudella, jolloin keskiaikaista yhteiskuntaa usein pidettiin jopa ihanteellisena maailmana. (Mattila 2005, 16-17). Merkittävää on tämän diskurssin ristiriitaisuus ankea arki diskurssin kanssa, mutta on todettava että yhdessä nämä diskurssit tuovat tiettyä tasapainoa kirjojen rakentamaan keskiaikakuvaan. Ihannoin diskurssin lisääntymisen taustalla voisi pohtia viihdeteollisuuden roolia. Onko sen kautta välittyvä kuva keskiajasta vaikuttanut oppikirjojen keskiaikakuvaan? Pelkästään oppikirjoja analysoimalla tähän kysymykseen ei voida antaa varmaa vastausta.

Yhteenvedon voidaan todeta kirjojen pääosin rakentavan toistensa kaltaista kuvaa keskiajasta kirkkojohtoisena aikakautena, jolloin oli huomattavan paljon levottomuuksia hallinnollisten alueiden sisällä ja ulkopuolella. Tavallisten ihmisten arkea kuvataan raskaaksi, mutta välillä myös erilaisten ilojen täyttämäksi. Aateliston keskiaikaista asemaa kuvataan hyvin tavoittelemisen arvoisena, ja linnoja hienoina toiminnantäyteisinä, mutta osin epä-mukavina asuinpaikkoina.

Selvimmän yhtenäistä kuvaa rakentavat Vuosisadat vaihtuvat 2 ja Historiankirja 6, mitä osaltaan selittää se seikka, että kirjojen julkaisun välissä on vain kaksi vuotta. Aikamatka maailman historiaan ja Kauan sitten 2 noudattavat pääpiirteissään samaa linjaa aiempien kirjojen kanssa, mutta niiden keskiaikakuvaan tulee vielä uusia ulottuvuuksia aiempaa laa-

jemman sisältövalikoiman myötä. Kirjoissa käsiteltiin pääpiirteissään samoja teemoja, mutta uudemmissa kirjoissa keskiaikaa käsitellään laajempina kokonaisuuksina. Suurimmat muutokset aiheiden sisällä tulivat useimmiten siitä, että eri keskiajan ilmiöihin tartuttiin uudemmissa kirjoissa enemmän kuin vanhoissa. Vaikka päällisin puolin kirjoissa pysyikin sama linja aiheesta kerrottaessa, oli myös selkeitä sävyeroja havaittavissa. Sävyerot olivat kaikista selvimmän havaittavissa aatelista, linnoja ja ristiretkiä käsittelevissä kuvauksissa. Oppikirjojen tekstien kautta välittyvän keskiaikakuvan kannalta on hyvin olennaista se millaisia asioita teksteissä käsitellään. Vanhempien kirjojen käsitellessä keskiajasta suppeampaa aihevalikoimaa, jää kirjojen välittämä kuva keskiajasta myös yksiulotteisemmaksi.

Karvonen korostaa miten kirjojen merkitys ei synny yksittäisistä sanoista, vaan siitä miten ne liittyvät osaksi tekstiä. Oppikirjojen keskiajasta välittämä kuva syntyy kappaleiden ja tekstien vuorovaikutuksessa. (Karvonen 1992, 214.) Kuva-analyysin kannalta on olennaista tarkastella kirjoja kokonaisuuksina, ja näin havainnollistaa miten diskurssien kautta synnytetään erilaisia kuvia keskiajasta.

Näen tutkimukseni hyvin tarkoituksenmukaisena, koska meidän on suhtauduttava kriittisesti oppikirjojen teksteihin ja niiden välittämiin kuviin historiasta, tai mistä tahansa muusta oppiaineesta. Vain kokonaisvaltaisesti oppikirjojen välittämää kuvaa tarkastelemalla voimme varmistua siitä, että käyttämämme oppikirjat todella ovat tarkoitukseen sopivia ja palvelevat oppimiselle asetettuja tavoitteita. Tässä yhteydessä suorittamani tarkastelu on vielä varsin suppea, mutta auttaa osaltaan nostamaan esiin sitä, seikkaa että oppikirjat eivät ole täydellisiä tiedon- ja totuudenvälityksen kanavia. Oppikirjat ovat ihmisten tekemiä työvälineitä, jotka pitävät sisällään usein lähes huomaamattomia ennako-oletuksia ja asenteita. Tuomalla esiin kirjojen eroja oppikirjojen välittämässä kuvissa pystyn kiinnittämään huomiota siihen seikkaan, että opettajan on oltava tietoinen siitä millaista historiaa oppilailleen opettaa.

Diskurssianalyysi oli haastava tutkimusmenetelmä, koska se ei anna tarkkoja ohjeita kuinka lähteä tekemään analyysiä. Diskurssianalyysin ollessa varsinaisen tarkan metodin sijaan enemmänkin teoreettinen viitekehys, jää tutkijalle hyvin paljon valtaa ja vastuuta oman tutkimuksen käytännön toteuttamisessa. Diskurssianalyysin puitteissa on valittava se suunta, jonka puitteissa analyysiä tekee ja toimittavan sen mukaan. Tähän olen pyrkinyt omissa tutkimuksessani.

Diskurssianalyysiä käyttäessäni jouduin pohtimaan terminologiaa huomattavan paljon. Pyrin tutkimuksessani välittämään mahdollisimman informatiivista ja lukijalle helposti avautuvaa sanomaa aiheesta, joten pyrin myös välttelemään turhaa itsetarkoituksellista käsitteillä kikkailemista. Tästä syystä otin muun muassa käyttöön päädiskurssi ja aladiskurssi termit, joiden kautta tarkastelin kirjoissa esiintyviä diskursseja. Koin diskurssianalyysin oman työni kannalta hedelmälliseksi menetelmäksi, vaikka siihen sisältyi myös suuria haasteita. Pietikäisen ja Mäntymaan mukaan laadullinen tutkimus on ollut onnistunutta, jos tutkija pitää saamiaan tuloksia mahdollisina ja ne ovat nousseet aineistosta lähtöisin. Tärkeää on myös kuvata avoimesti omaa analyysiprosessia. (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 170-171.)

Tutkimus eteni tehokkaasti aluksi tunnistin kirjojen diskurssien kantavat teemat, jonka puitteissa lähdin tekemään tarkempaa analyysiä. Diskurssien esiintymisen ja vuorovaikutuksen tarkastelu oli analyysini keskeisin sisältö. Tiedostan sen, että keskittyessäni aiemmin mainitsemieni neljän päädiskurssin tarkasteluun on mahdollista, että joitain havaintoja on jäänyt tekemättä, mutta aineistosta nousseina keskeisimpinä diskursseina näiden tarkasteluun, ja niiden kautta rakentuvaan kuvaan keskittyminen oli tutkimuksen merkityksellisyiden kannalta oikea ratkaisu.

Tutkimuksen luotettavuuden kannalta on olennaista, että tekemäni havainnointi ja analyysi oli koko tutkimuksen ajan johdonmukaista ja vahvasti aineistolähtöistä. Tämän tutkimuksen osalta tärkeää on huomioida, että kaikki nämä kirjat on analysoitu saman järjestelmän kautta, jolloin koko aineisto on käsitelty systemaattisesti.

Diskurssianalyysille on kuitenkin tyypillistä, että tehdyt havainnot ovat osin tutkijakohtaisia, koska tulkintoihin vaikuttaa ajankohta ja tutkijan näkemykset. Jokinen, Juhila ja Suoninen toteavat kirjassaan, että tarkastelun on oltava voimakkaasti kytköksissä aineistoon, eikä tehtyjä havaintoja pysty perustelemaan muutoin kuin selittämällä auki aineistosta tehtyjä päätelmiä. Diskurssianalyysissä olennaista onkin mahdollisimman hyvin perusteltujen havaintojen tekeminen, eikä juuri sen yhden ja ainoan oikeaan tulkinnan hakeminen. (Jokinen, Juhila, & Suoninen 1993, 13, 231). Oma aiempi koulutukseni ja tutkijapositioni vaikuttavat aineistosta tekemiini havaintoihin, mutta diskurssianalyysille se on täysin luonteenomaista, eikä kukaan tutkija aineistoa tarkastellessaan pysty muuttumaan täysin neutraaliksi. Tutkimuksen onnistumisen kannalta oman tutkijapositioni tarkka tiedostaminen

tuon sen mahdollisuuden, että aineistoa on tarkasteltu yhtenä kokonaisuutena, ja siitä tekemäni havainnot ovat johdonmukaisia.

Diskurssianalyysiä esitellessäni nostin esille viisi perusolettamusta, joita diskurssianalyysiä tehdessä tulee huomioida. Peilattessani omaa analyysiäni niihin, koen onnistuneeni analyysissäni. Tutkimuksessani esiintyivät rinnakkaiset ja keskenään kilpailevat merkityssysteemit, jotka loivat kuvaa keskiajasta. Näistä kilpailu oli voimakkainta erityisesti ihannoinnin ja ankeuden diskurssien välillä. Diskurssit ovat luonteeltaan toisiinsa kietoutuvia. Tämän seurauksena oli haastavaa sijoittaa tiettyjä ilmaisuja jonkin yhden päädiskurssin piiriin. Tämä päti erityisesti hengellisyyden ja vallan diskurssien sekoittuessa keskenään. Kuva keskiajasta rakentuu lukijalle keskiajasta esiintyvien diskurssien kautta. Diskurssien esiintyminen vaikutti voimakkaasti lukijalle aiheesta syntyneeseen kuvaan. Analyysiprosessini oli myös kokoajan tietoinen omasta ja aineiston kontekstia, jossa analyysiä tehtiin. Tämä näkyi erityisesti siinä, että pyrin analyysiä tehdessä välttelemään anakronismikritiikkiä mahdollisimman paljon. Tätä ei kuitenkaan tutkimuksellisessa mielessä ollut syytä sulkea kokonaan pois, sillä se on olennainen osa historiasta kertovien tekstien analyysiä.

Mahdollisia jatkotutkimuksen kohteita on paljon. Samaa teemaa tulisi tarkastella, laajemmalla kokonaisuudella, kuin pelkästään keskiajalta. Mielenkiintoisia kuvatutkimuksen kohteita olisivat myös kirjojen välittämä maailmankuva ja ihmiskuva. Tämän lisäksi omassa tutkimuksessani analysoin ainoastaan tekstiä. Olisi erittäin mielenkiintoista tutkia miten oppikirjojen kuvitus vaikuttaa kirjojen välittämään kuvaan keskiajasta. Tutkimuksellisesti olisi kiinnostavaa tutkia, minkälaisen kuvan oppikirjojen teksteistä oppilaat saavat. Olisi havainnollistavaa esimerkiksi vertailla omia johtopäätöksiäni käsityksiin joita oppilaille tulee kirjoja lukiessa, sillä oppilaathan ovat kirjojen varsinainen kohderyhmä. Tätä tarvetta korostaa muun muassa Mauri Åhlberg. (Åhlberg 1991, 92.)

Oppikirjatutkimuksen puolella olisi mielestäni tärkeää tarkastella miten oppikirjojen kirjoittajien sukupuoli vaikuttaa kirjojen sisältöön. Tämä on erityisen olennaista historian oppiaineessa, joka on usein mielletty juuri miesten historiaksi, jossa naiset on jätetty sivuosaan. Oppikirjoja tutkittaessa syvällisimpään analyysiin olisi mahdollista päästä muun muassa oppikirjojen tekijöitä ja kustantajia haastattelemalla. Haastattelujen avulla voitaisiin saada tarkempaa tietoa tekoprosessista sekä kirjan sisällön ja ulkoasun takana vaikuttavista ratkaisuksista. Haastattelujen yhdistäminen kirjojen sisällön analyysiin tarjoaisi tutkijalle todella hedelmällisen kentän.

Historian taitotavoitteita ajatellen olisi tärkeää tutkia oppikirjojen ja viihdeteollisuuden suhdetta medialukutaidon näkökulmasta. Medialukutaidoksi ymmärretään kaikkien eri viestimien ja niiden sisältämien mediatekstien tulkitseminen. Lapsia tulisi kasvattaa tulkitsemaan kriittisesti eri medioissa ja oppikirjoissa välittyviä kuvia ja opettaa tunnistamaan sekä käyttämään vaikuttamisen keinoja. (Kotilainen 1999, 36; Sintonen 2002, 113.) Oppikirjojen ja median ristiriitatilanteessa oppilaalle aiheesta välittyvää tietoa olisi syytä tutkia, jotta saisimme todellista tietoa oppikirjojen vaikutusmahdollisuuksista aikakautena, jolloin tietoa ja tiedon muotoon puettua fiktiota on tarjolla runsaasti. Medialukutaidon merkitys korostuu jatkuvasti, ja tämänkin tutkimuksen pohjalta voi pohtia, mikä on viihdeteollisuuden vaikutus oppikirjojen sisällöissä.

Oppimateriaalitutkimuksen kenttä on hyvin laaja, ja se tarjoaa valtavan paljon erilaisia mahdollisuuksia ja haasteita tutkijoille. Näihin mahdollisuuksiin tarttuminen on myös tärkeää, sillä niin suurta roolia oppikirjat, työkirjat, opettajanoppaat ja kaikkia elektroniset materiaalit näyttelevät tämän päivän koulussa.

Kirjallisuusluettelo

Lähdekirjallisuus

Airaskorpi Ossi, Hackman Matti, Kinnunen Pertti, Voijola Seija: *Vuosisadat vaihtuvat 6*. WSOY 1987 (Viitteenä lyhenne VV)

Suomela Aaro, Sainio Venla, Tenhunen Pekka, Tommila Päiviö: *Historiankirja 6*. WSOY 1989 (Viitteenä lyhenne HK)

Hanste Tuulikki, Hellström Martti, Jutila Ulla Maija, Plathan Tuula, Probst Ilpo, Rokka Pekka.: *Aikamatka maailman historiaan*. WSOY 1998 (Viitteenä lyhenne AM)

Hanste Tuulikki, Probst Ilpo, Aarras-Saari Ritva, Juutinen Juha, Edgren Helena, Edgren Torsten: *Kauan sitten 2 Suomen ja maailman historia*. WSOY 2006 (Viitteenä lyhenne KS)

Tutkimuskirjallisuus

Aebli, H. (1990). Opetuksen perusmuodot. Juva: WSOY.

Arola, P. (1992). Historia koulu ulkopuolella. Teoksessa M. Castren, S. Ahonen, P. Arola, K. Elio, A. Pilli. *Historia koulussa* (s. 163-181). Helsinki: Yliopistopaino.

Bacon, H. (2004) Tulkitsemisen taito: Paul Ricouerin kaksi hermeneutiikkaa. Teoksessa Mörö, T., Salavaara-Moring, I & Valtonen S. (toim.) *Mediatutkimuksen vaeltava teoria*.(s. 315-333). Helsinki: Gaudeamus.

Eloranta, V. (1995) Ympäristökasvatus peruskoulun yläasteella oppimateriaalien näkökulmasta. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. Julkaisusarja A:173.

Fält, Olavi K. (1982). Eksotismista realismiin: Perinteinen Japanin-kuva Suomessa 1930-luvun murroksessa. Oulu: Oulun yliopisto.

Fält, Olavi K (2002). Looking at the other. historical study of images in theory and practise. Oulu: Oulun yliopisto.

- Hannus, M. (1996). Oppikirjan kuvitus koriste vai ymmärtämisen apu. Turku: Painosalama Oy.
- Heikkilä, T & Lehmijoki-Gardner, M. (2002). *Keskiajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa*. Tampere: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Heinonen, J (2005) Opetussuunnitelmat vai oppimateriaalit. Helsinki: Helsingin yliopisto soveltavan kasvatustieteen laitos.
- Hietala, V. (2004). Kevyestä vakavaa: John Fiske ja populäärikulttuuri tutkimuskohteena. Teoksessa Mörö, T., Salavaara-Moring, I & Valtonen S. (toim.) *Mediatutkimuksen vaeltava teoria*.(s. 274-290). Helsinki: Gaudeamus.
- Hurme, T. (2012) *Metacognition in group problem solving—a quest for socially shared metacognition*. Oulu: Oulun yliopisto. Saatavana:
<http://herkules oulu.fi/isbn9789514262708/isbn9789514262708.pdf>
- Häkkinen, K. (2002). Suomalaisen oppikirjan vaiheita. Helsinki: Suomen tietokirjailijat Ry.
- Jokinen, A., Juhila, K., & Suoninen, E. (1993). Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, A., & Juhila, K., & Suoninen, E. (1999). Diskurssianalyysi liikkeessä Tampere: Vastapaino.
- Julkunen M-L. (1988). Oppikirja tekstianalyysin kohteena. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia n:o 21.
- Kalela, J. (2005) Historian tutkimus ja historia. Helsinki: Gaudeamus.
- Kansanen, P. (1992) Kohti koulupedagogiikkaa: lisää kasvatuksen teoriaa didaktiikan näkökulmasta. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
- Kari, J. (1988) Luokanopettajan oppikirjasidonnaisuus. Tutkimus ympäristöopin ja maantiedon opetuksesta peruskoulun ala-asteella. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja A. Tutkimuksia 14.
- Karvonen, P. (1995). Oppikirjateksti toimintana. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino Oy.

- Katajala-Peltomaa, S. (2004) Näkökulmia keskiaikaan. Teoksessa E. Kuparinen (toim.) *Maailmankulttuurin synty*. (s.115-198). Turku: Kirja Aurora.
- Keränen, R. & Polvinen H. (2005) Vaimoina, äitinä ja tyttärenä. Diskurssinanalyysi eräiden uskonnon oppikirjojen välittämästä naiskuvasta. Oulu: Oulun yliopisto.
- Koskenniemi, M. & Komulainen E. (1983). *Oppimateriaali ja opetustapahtuma*. DPA-Helsinki: Kouluhallitus. Kokeilu ja tutkimuselosteita.
- Kotilainen, S. (1999) Mediakasvatuksen monet määritelmät. Teoksessa Kotilainen S, Hankala, M. & Kivikuru, U. (toim.) *Mediakasvatus*. (s. 31-42) Helsinki: Edita.
- Kuusisto J. (1989). *Oppimateriaalit peruskoulun ala- ja yläasteella 1988*. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja A. Tutkimuksia 26.
- Laaksonen, H. (1992). Keskiajan Eurooppa – Kristillisen yhteinäiskulttuurin kasvu. Teoksessa V. Aromaa & M. Isotalo (toim.) *Ihminen, aika ja kulttuuri*. (s. 51-74) Turku: Painosalama Oy.
- Laaksonen, H. (2006). Myöhäiskeskiaika ja renessanssi. Teoksessa Zetterberg, S. (toim.), *Maailmanhistorian pikkujättiläinen* (s. 334-399). Porvoo: WS Bookwell Oy.
- Laaksonen, H. (2006). Varhaiskeskiaika. Teoksessa Zetterberg, S. (toim.), *Maailmanhistorian pikkujättiläinen* (s. 250-297). Porvoo: WS Bookwell Oy.
- Laaksonen, H. (2006). Sydänkeskiaika. Teoksessa Zetterberg, S. (toim.), *Maailmanhistorian pikkujättiläinen* (s. 298-333). Porvoo: WS Bookwell Oy.
- Lappalainen, A. (1992). *Oppikirjan historia. Kehitys sumerilaisista suomalaisiin*. Porvoo: WSOY.
- Lahdes, E (1997) Peruskoulun uusi didaktiikka. Keuruu: Otava.
- Lahdes, E. & Kari J. (1994) Didaktiikka kasvatustieteen osa-alueena ja sen keskeiset teorianallit. Teoksessa Kari, J. (toim.) *Didaktiikka ja opetussuunnittelu*. Juva: WSOY.
- Lehtonen, M. (1996). Merkitysten maailma. Tampere: Vastapaino.

- Linnakylä, P. (2000). Lukutaito tiedon ja oppimisen yhteiskunnassa. Teoksessa K. Sajavaara, & A. Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi yhteisö* (s. 107-132). Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.
- Luukka, M. (2000). Näkökulma luo kohteen: diskurssitutkimuksen taustaolettamukset. Teoksessa K. Sajavaara, & A. Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi yhteisö* (s. 133-160). Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.
- McIntyre, L. (2006). *Dark Ages : The Case for a Science of Human Behavior*, Cambridge, Mass : A Bradford Book.
- Mattila, P. (2005) *Medievalismi länsimaisessa elokuvakulttuurissa: Kuningas Arthur, ikiaikojen valtiat*. Tampereen yliopisto. Saatavilla: <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/92979/gradu00735.pdf?sequence=1>
- Mikkilä, M. & Olkinuora, E. (1993). Oppikirjoista oppimisen välineitä. Teoksessa Vauras, M. (toim.) *Oppimisvaikeudet ja opetuksen kehittäminen: Katsaus Turun yliopiston oppimistutkimuksen keskuksen toimintaan ja tutkimukseen.* (s. 57-69.)
- Mikkilä, M. & Olkinuora, E. (1995) *Kasvatuspsykologinen oppimateriaalitutkimus: Kriteeritutkimuksesta oppimispsykologiseen tutkimukseen.* Teoksessa Mikkilä, M. & Olkinuora, E. (toim.) *Oppikirjat ja oppiminen* (s.3-11). Turku: Turun yliopisto.
- Männistö, A. (1999). *Islam länsimaisessassa hegemonisessa diskurssissa. Myytti-ideologinen ja kuva-analyttinen näkökulma sivilisaatioiden kohtaamiseen.* Tampere: Rauhan ja konfliktin tutkimuskeskus.
- Olkinuora, E., Mikkilä, M. & Laaksonen, E. (1995). Opettajat, oppilaat ja oppimateriaali: Oppikirjasidonnaisuudesta oppimateriaalin kriittiseksi käyttäjäksi. Teoksessa Mikkilä, M. & Olkinuora, E. (toim.) *Oppikirjat ja oppiminen* (s. 83-99). Turku: Turun yliopisto.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1987) *Discourse and social psychology. Beyond attitudes and behaviour.* Lontoo: Sage Publications.
- Pietikäinen S. (2000). Kriittinen diskurssitutkimus. Teoksessa Sajavaara, K & Piirainen-Marsh, A. (toim.), *Kieli, diskurssi yhteisö* (s. 191-220). Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.
- Pietikäinen S. & Mäntynen A. (2009). *Kurssi kohti diskurssia.* Tallinna: Vastapaino

Selander, S (1991). Pedagogic text analysis. Teoksessa Julkunen, M-L., Selander, S. & Åhlberg, M. (toim.) *Research on texts at school*. (s. 35-88). Joensuu: University of Joensuu.

Seppänen, J. (2005). Visuaalinen kulttuuri. Teoriaa ja metodeja kuvan tulkitsijalle. Tampere: Vastapaino.

Silven, M. (1990). Miten hyödynnän metakognitiota lukemisen opetuksessa. Ymmärtämisen ja oppimistaidon kehittämisohjelma. Turku: Turun yliopiston psykologian laitos.

Sintonen, S. (2002) Mediakasvatusta järjellä ja tunteella *Teoksessa Sintonen, S. (toim.) Meidän sylissä. Kirjoituksia lasten mediakasvatuksesta*. (s. 111-118) Tampere: Tammepaino Oy.

van den Berg, M (2007). Yksi historia monimutkaistuvassa maailmassa. Helsinki: Haka-paino.

van Dijk, T. (1997) Study of discourse. Teoksessa: Teun A. van Dijk. (toim.) *Discourse studies : a multidisciplinary introduction. 1, Discourse as structure and process*. (s.1-35) Wilshire: Sage publications.

Valkeapää, L (2002). Mielikuvien vapaa aikakausi. Keskiajan käyttöyhteyksiä 1800- ja 1900-luvuilla. Teoksessa Lamberg, M. & Niiranen, S. (toim.) *Keskiajan rajoilla*. (s.264-290). Jyväskylä: Atena kustannus Oy

Valkeapää, L (2005). Historiakulttuurinen keskiaika. Teoksessa Heinonen, Y., Kirstilä, L. & Kovala, U (toim.) *Ilmaisun murroksia vuosituhatvuotteen suomalaisessa kulttuurissa* (s.245-262). Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Väisänen, J. (2005). *Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla? : 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin*. Joensuu: Joensuun yliopistopaino.

Åhlber M. (1991) Concept mapping, concept matrices, link tables and argumentation analysis as techniques for educational research on textbooks and educational discourse and as tools for teachers and their pupils in their everyday work. Teoksessa Julkunen, M-L., Selander, S. & Åhlberg, M. (toim.) *Research on texts at school*. (s. 89-154). Joensuu: University of Joensuu.

7 Liitteet

Taulukko 2. Kirjoissa olevat keskiaikaa käsittelevät kappaleet ja pääotsikot

Vuosisadat vaihtuvat 6	Historiankirja 6	Aikamatka mailman historian	Kauan sitten 2
Elämää keskiajal-la*	V Euroopan synty	Keskiaika	Keskiaika
Elämää keskiajan Euroopassa	1/V Frankit ja Kaarle Suuri	Kuninkaiden ja Paavien Eurooppa	1. Keskiajan Eurooppa
Linnan muurien suojassa	2/V Läänityslaitos	61. Kaarle Suuri, eurooppalaisten kuningas	1. Katedraalien rakentajat
Ristiretket ja ristiritarit	3/V Kylässä	62. Millainen Eurooppa oli keskiajalla	1. Kirkon ja kuninkaan alamaiset
Musta surma	4/V Linnassa	64. Kuningaskunnat syntyvät	2. Keskiaikaisessa kylässä
Eurooppa keskiajan lopulla	5/V Kaupungissa	Kylä, linna ja Kaupunki	2. Keskiajan kaupungissa
	8/V Ristiretket	65. Kylät linnojen lähellä	3. Jalot ritarit – sodan ammattilaiset
		66. Elämää ritarilinnassa	3. Ritarien linnat
		67. Ritari, kunnia ja uskollisuus	3. Ristiretket
		68. Ristiretket	4. Elämää luostaris- sa
		69. Keskiajan kaupungit	4. Luostarin monet tehtävät
		70. Kirkko keskellä kaupunkia	

* Tummennetulla kirjoitettu on pelkkä ylätasen otsikko, jolla ei ole omaa kappaletta.